

ENEOLITICKÝ DEPOT Z BECKOVA A JEHO TRANSKARPATSKÉ INTERAKCIE

ZDENĚK FARKAŠ – JAROSLAV PEŠKA –
FILIP ONDRKÁL

Eneolithic Hoard from Beckov and its Transcarpathian Interactions. Early copper metallurgy in the western part of the Carpathians is insufficiently documented from a technological point of a view. The Early Chalcolithic copper hoard of Beckov-Zbojnický vrch (ca. 4100–3900 BC) suddenly becomes visible in the eyes of archaeologists as a selective prototype of an individual's personal equipment and speaks to the autonomous and distinctive development of metallurgy of the Ludanice group in western Slovakia. The standardized inventory replicates the composition of the White Carpathian hoard of Slavkov, thus displaying a strict syntax in the expression of male identity through material objects, and indicating that their owners formed a coherent social group characterized by a common identity, behaviour and lifestyle. The spectrometric signals presented here add new insight into the understanding of early systems of copper acquisition, distribution and consumption, which increasingly require renewed attention, this time with the help of the latest archaeometric techniques and knowledge. The variable composition of the artefacts and the apparent failure to exploit the hardening potential of as underline the early character of this Sb-copper-based metallurgy, which appears to have satisfied consumers' needs during the late 5th millennium BC.

Keywords: Eneolithic, Chalcolithic, Epilengyel, Ludanice group, copper hoard, archaeometallurgy.

ÚVOD

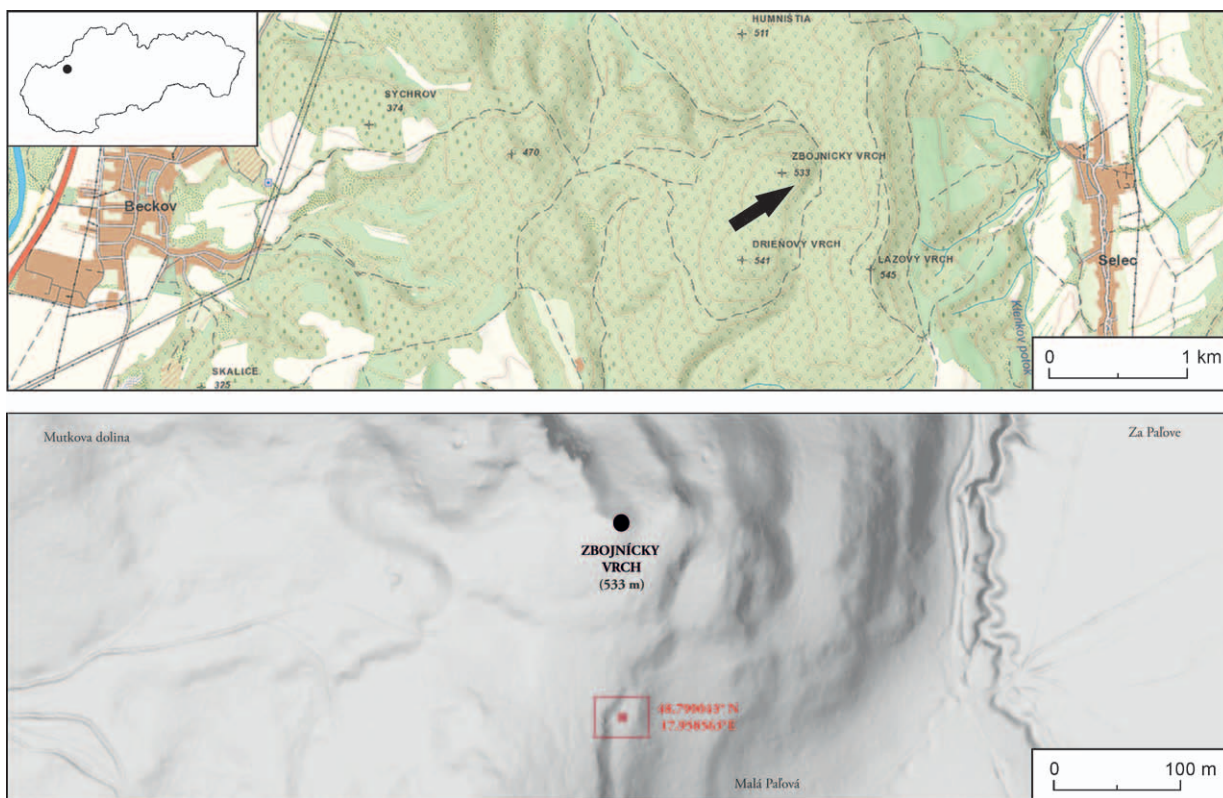
V posledných troch desaťročiach intenzívna ťažba drevnej hmoty, sprevádzaná hlbokými zásahmi do pôvodného terénu, početné stavebné akcie a rozšírenie detektorov kovov, často vo vzájomnej symbióze, výrazne rozšírili množstvo archeologických nálezov z miest, ktoré boli dovtedy mimo obzor záujmu profesionálnych archeológov. Na povrch sa tak dostalo veľa ojedinelých i hromadných nálezov z kovov, nachádzaných často na takých miestach, ktoré by podľa tradičných historických modelov mali byť zväčša mimo záujmu našich predkov. K nim patrí aj kopec Zbojnický vrch, ktorý sa nachádza v hrebeňovej časti pohoria Považský Inovec. Napriek tomu, že leží v blízkosti obce Selec, jeho vrcholová časť s nadmorskou výškou 533 m sa z väčšej časti nachádza v katastri obce Beckov, okr. Nové Mesto nad Váhom. V prvých dvoch dekádach 21. stor. sa vraj na ňom, pri rôznych príležitostiach, našlo niekoľko hromadných nálezov mincí zo 16. až 17. stor., často spájaných s jeho pomenovaním, ale aj rôznych súborov predmetov pravdepodobne z mladšej až neskorej doby bronzovej. Do zbierok Slovenského národného múzea, Archeologického múzea v Bratislave, sa údajne z tejto polohy dostali nálezy z obdobia sťahovania národov (Turčan 2014, 447–449) a fragment včasnostredovekého strieborného náramku typu Szentendre (Farkaš/Turčan 2019, 197 n.).

Nedávno prenikla ku kolegom z Českej republiky informácia o dobre zdokumentovanom súbore me-

dených predmetov z neskorej doby kamennej, ktoré sa našli na spomínanom vrchu. Súbor pozostával zo sekeromlatu, dvojice špirálových náramkov alebo náramenníkov, piatich náramkov z drôtu a z dvoch zdobených plechových pásikov, azda čeleniek.

Široké spektrum nálezov – od eneolitu cez dobu bronzovú, včasný stredovek až po súbory novovekých mincí – zo Zbojníckeho vrchu vytvára predstavu o významnej polykultúrnej lokalite s miestnym géniom loci, občas doloženým aj z iných podobných výšinných polôh. Zaujímavo členený kopec leží na pomerne odľahlom mieste Považského Inovca, zrejme aj mimo pôvodných významnejších ciest spájajúcich Považie s Ponitím. Zatiaľ nie je dostupný ani črepový materiál, ktorý by bol dokladom tunajších sídliskových aktivít. Nemožno tak vylúčiť, aspoň pri časti nálezov, zámerné skresľovanie miesta ich pôvodného uloženia. Nálevové okolnosti depotu z neskorej doby kamennej však možno hodnotiť ako pomerne dôveryhodné.

Vo vzdialenosti okolo 5 km vzdušnou čiarou smerom na východojuhovýchod od Zbojníckeho vrchu, ale už v katastri obce Selec, sa nachádza prírodou dokonalo chránený dominantný vrch Hradisko s najvyšším bodom 732 m n. m. Náhodné nálezy dokladajú jeho osídlenie v dobe bronzovej, dobe laténskej a počas včasného stredoveku. Od doby bronzovej bezpečnosť polohy okrem prírody zaisťovala aj umelá fortifikácia, dnes pozostávajúca z valového násypu, ktorá spolu s vodným zdrojom obklopovala plochu okolo 6 ha (Pieta/Somr 2019, 30,

Obr. 1. Beckov-Zbojnický vrch. Terénne mapy s vyznačením polohy v rámci územia Slovenska. Zdroj podkladovej mapy www.zbgis.sk.

Obr. 2. Beckov-Zbojnický vrch. Nálezová situácia depotu I. Foto F. Ondrkál.

Obr. 3. Beckov-Zbojnický vrch. Fotodokumentácia depotu. Foto M. Kršková.

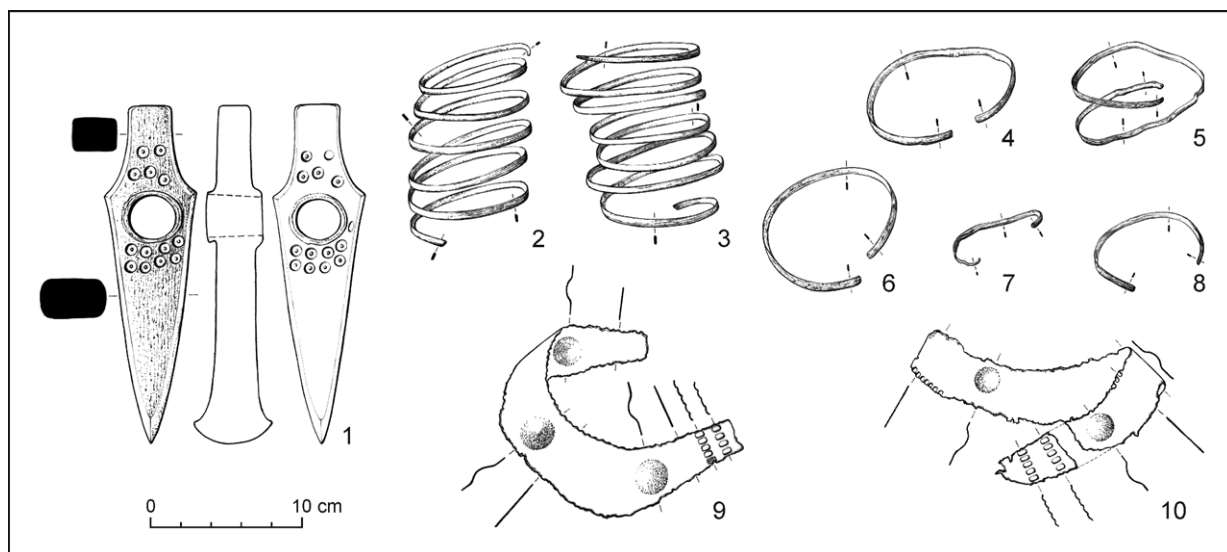
31). Stredoveký hrádok, ktorý podľa sprievodných nálezov vznikol na jeho okraji niekedy v 12. až 13. stor., zaberá časť pretiahnutého hrebeňa s rozmermi asi 40 × 10 m a s výškou okolo 694 m n. m. východne od kóty Hradisko, v polohe Sokolova skala (Malec 2010, 131, 132; Pieta/Somr 2019, 31, 32).

DEPOT – NÁLEZOVÉ OKOLNOSTI, LOKALITA, ZLOŽENIE

Metalický depot Beckov-Zbojnický vrch (I), okr. Nové Mesto nad Váhom, bol získaný náhodným nálezcom za použitia detektora kovov asi 150 m južne od vrcholovej kóty v nadmorskej výške 512 m n. m. Lidarové snímky tu odhalili prítomnosť pozdĺžnej S – J terasy, v centre ktorej bol depot uložený (obr. 1). Od tohto miesta sa zalesnený terén stáva veľmi strmým, s ťažko dostupnými svahmi a skalnými útvarmi. Autentická výpoveď nálezců poskytla informácie o základnom priestorovom usporiadaní celku. Klasifikácia depotu bola založená na jeho stratigrafickej uniformite, ktorá tu je relevantná – artefakty boli starostlivo uložené pomerne plytko, kompaktné, asi 10 cm pod súčasným povrchom s tenkou organickou vrstvou. Časť súboru bola dislokovaná a deformovaná *ex situ*, pravdepodobne činnosťou vyššej vegetácie v priebehu času (obr. 2).

Ide o zmiešaný, chronologicky súvislý súbor medených artefaktov (obr. 3). Ako jeho súčasť bol identifikovaný sekeromlat vsunutý do dvoch zlúčených špirálovitých nárameníc, fragmentárne náramky (?) a dve plechové *appliqué* s vybižanou výzdobou (pektorály/čelenky).

1. Medený sekeromlat typu Székely-Nádudvar s priamou osou tela a symetricky vejárovito rozšíreným ostrím. Ostrý lom tela s rozšírením okolo otvoru násady prechádza do pravidelného nerozšíreného tyla. Obojstranná tuľajka okolo otvoru násady. Obe strany predmetu sú opatrené razenými kruhovými znakmi v schéme dvoch radov po štyri pod prstencom tuľajky a päť (2 + 3) nad tuľajkou. Na dorzálnnej strane predmetu je na boku tuľajky umiestnená 14. značka (deformácia do podoby poloválu). Povrch rovný, vyhladený, takmer bez patiny. Rozmery: dĺžka 220 mm; šírka tyla 29,54 mm; max. šírka 61,19 mm; výška ostria 50,8 mm; priemer otvoru násady 0,14 mm; hmotnosť 1566 g. Obr. 4: 1; 8; 9.
2. Päť medených náramkov z plochého medeného drôtu nerovnaké veľkosti so zaoblenými koncami. Štyri tvoria jednoduchý neuzavretý kruh, päť predstavuje náznak špirály s jeden a pol vinutím. Povrch hladký, bez patiny. Rozmery: priemery 60, 68, 72, 95 a 100 mm; šírka drôtu 0,04–44 mm; hmotnosť 2, 6, 15, 13, 15 g; celková hmotnosť 51 g. Obr. 4: 4–8; 10.
3. Dva medené špirálovité náramky/náramenice stočené z plochého drôtu do voľnej špirály s jedným zahroteným a druhým šikmým, resp. zaobleným koncom. Prvý tvorí 5,75 vinutia, druhý 6,5 vinutia. Hladký povrch bez patiny. Rozmery: dĺžka 120 a 110 mm; priemer 65 a 60–80 mm; hmotnosť 76 a 87 g. Obr. 4: 2, 3; 11.

Obr. 4. Beckov-Zbojnický vrch. Kresbová rekonštrukcia depotu. Kresba A. Pešková.

Obr. 5. Beckov-Zbojnický vrch. Nálezová situácia depotu II. Foto F. Ondrkál.

Obr. 6. Mapa rozšírenia sekeromlatov typu Székely-Nádudvar v Európe. Autor P. Grenar.

4. Dva medené sekundárne deformované široké tepané (plechové) pásiky s čiastočne olámaným, pôvodne zúbkovaným alebo zvlneným okrajom, pôvodne polmesiakovitého tvaru. Na oboch exemplároch sa nachádza symetricky (stred a boky) rozložená trojica kruhových, z vnútornej strany vytepaných vypnulín. Na jednom z koncov (raz na pravom, druhýkrát na ľavom) doplnená dvoma priečnymi pásmi kolľkovaných (zvnútra vytepaných) obdĺžnych bodov (u zachovaných 4 + 5 a 5 + 5). V jednom prípade (užší kus) sa neúplné „kolľky“ objavili aj na protíľahlých hranách pásiky (3 ks v strede, 7 ks na konci). Povrch hladký, takmer bez patiny. Rozmery: dĺžka 290 a 290 mm; max. šírka 40 a 36 mm; hrúbka plechu 0,66 a 0,88 mm; hmotnosť 40 a 37 g. Obr. 4: 9, 10; 12; 13.

Beckov-Zbojnický vrch (II) – zjavne nezvyčajný súbor včasnoeneolitických medených sekier sprevádzaných radom osobných ozdôb – bol objavený amatérskym hľadačom na JZ terase na úpätí Zbojnického vrchu v roku 2012. Obsahoval dve masívne sekerky, dve špirálovité náramenice, kruhový náprsný diadém, náramok, špirálu. Neskôr bola časť artefaktov relokovaná na územie Moravy a v súčasnosti nie je známe, kde sa nachádzajú. K nálezu je k dispozícii jednoduchá fotografická dokumentácia (obr. 5). Depozitum nie je predmetom tejto štúdie.

VYHODNOTENIE NÁLEZOV

Sekeromlat

Medený sekeromlat morfológicky zodpovedá typu Székely-Nádudvar F. Schuberta (1965, 278) alebo skupine Ild J. Říhovského (1992, 25). Tvarovo pomerne variabilné nástroje tohto typu sú rozšírené v celej Karpatskej kotline (Bátora 1989, 6, 7) a to od stredného Sedmohradska až po riekú Morava (obr. 6; Patay 1984, 55). Súčasne patria k najviac zastúpenému typu medených sekeromlatov (Heeb 2011, 169). Z Považia sú podobné nálezy známe napr. z Čachtíc a Púchova (Novotná 1970, 23), a nedávno k nim pribudol nález z vršku Lípie pri Naháči (Farkaš 2020b, 38, 39). Zo Záhoria bol sekeromlat typu Székely-Nádudvar publikovaný z Vrádišťa. Jeden kus z okolia Bratislavy sa dnes nachádza v Magyar Nemzeti Múzeu v Budapešti (Novotná 1970, 23). Ďalšie dva sa našli v hromadnom náleze v moravskej Strážnici (Dobeš a i. 2019, 25; Říhovský 1992, 25, 26, tab. 1: 8, 9). P. Patay (1984, 47–56) vyčlenil medzi nimi niekoľko samostatných podtypov na podklade 63 nálezov tohto typu z Maďarska. J. Heeb (2011, 169, 267) vyčlenila deväť skupín označených ako varianty A, B, C1, C2, D1, D2, E1, E2 a E3.

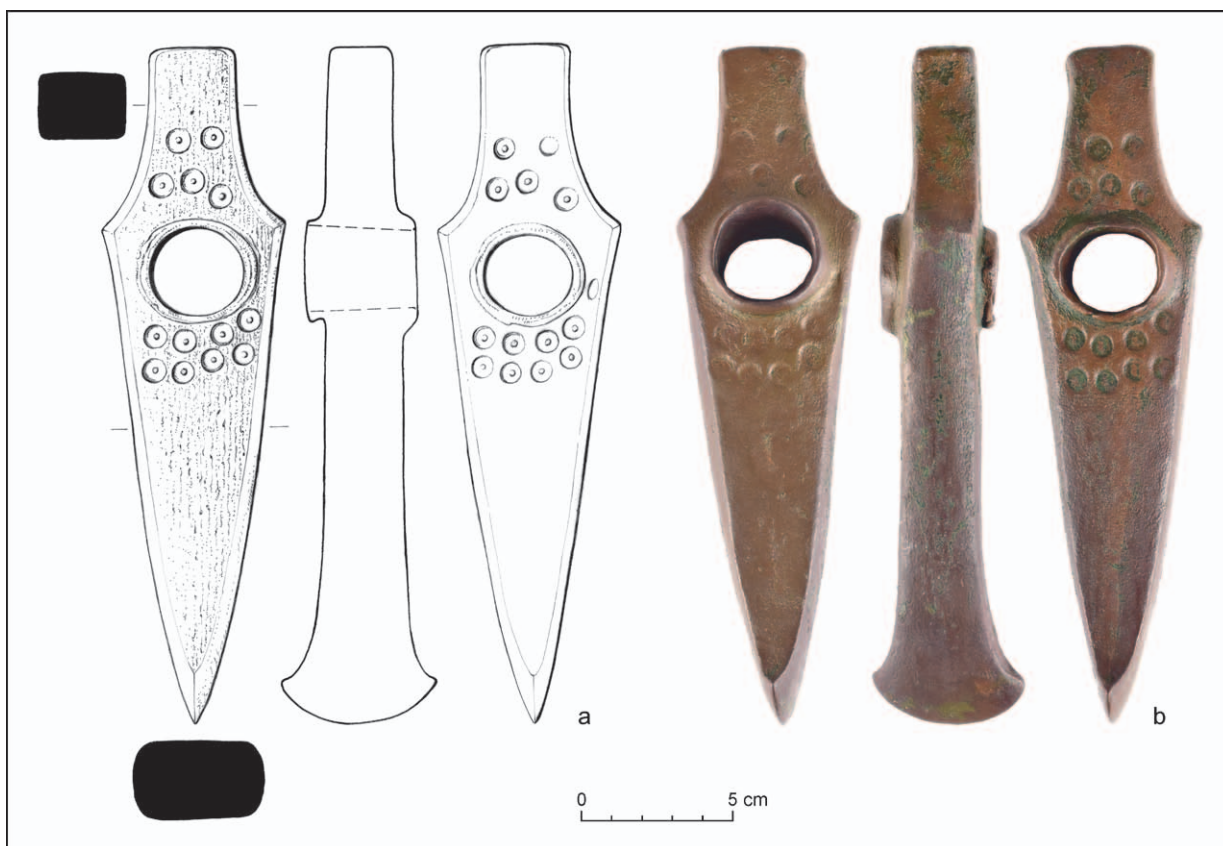
Obr. 7. Mapa rozšírenia sekeromlatov typu Handlová v Európe. Autor P. Grenar.

Priamou osou tela a symetrickým vejárovitým rozšírením ostria sa skúmaný sekeromlat najviac podobá nálezom z Púchova (Novotná 1970, 23, tab. 5: 97). Ostrý lom pôdorysu na výrazne rozšírených pleciach nástroja pri otvore a tylo bez rozšíreného obuchu je charakteristické pre variant Székely (Patay 1984, 47). Výrazne dominujúca dĺžka nad šírkou, plynulé nasadenie zosilnenia tuľajky na dorzálnnej časti a ostré na bazálnej časti nástroja, podobné ako v prípade sekier s krížovým ostrím typu Jászladány, sú skôr známe vo variante Nádudvar (Mayer 1977, 10; Schubert 1965, 278; Vulpe 1975, 26, 27; Žeravica 1993, 6, 7). Ako sekeromlat z Púchova, tak sekeromlat z Bec-kova sa predovšetkým rovná, k báze neprehnutým telom a výrazným vejárovitým ostrím odlišujú od iných, predovšetkým *P. Patayom* (1984, 47–56) vypracovaných variantov typu Székely-Nádudvar. Istú podobnosť vykazujú s variantami *E. J. Heeb* (2011, 267), ale nie sú s nimi totožné. Azda v zmysle intencií *M. Novotnej* (1970, 23), ktorá v rámci typu Székely-Nádudvar predpokladala rad regionálnych foriem, predstavujú miestny „považský“ variant alebo model. Nie je možné si nepovšimnúť aj niekoľko spoločných znakov s domácim typom Handlová (napr. Bešeňová; Novotná 1970, tab. 6: 102; Schubert/Schubert 1999, obr. 4: 3), od ktorého ho odlišuje iba

jednostranná tuľajka (na dorzálnnej strane) a viac menej kónicky (lahko vejárovito) formované ostrie. Spoločné sú však veľmi nápadné razené kruhové značky (pozri nižšie). Podobnosť a blízkosť oboch typov nás vedie k presvedčeniu, že typ Handlová môžeme považovať za lokálny variant na širšom území dominantného typu Székely-Nádudvar (obr. 7).

Povrch sekeromlatu na bazálnej aj dorzálnnej strane zdobia drobné kruhové značky (na každej strane 13, priemer 7–8 mm), tzv. *Axtmarky* (Schubert 1965, 286–295). Ich opakujúci sa tvar s ostrými hranami, veľkosť i drobný stredový výčnelok umožňujú uvažovať o použití typára s priehlbinkou v strede, čo je v súlade aj s pozorovaniami *F. von Pulszkého* (1884, 23). Značky sa vyrážali do povrchu už aspoň čiastočne opracovaného odliatku.

Na oboch plochých stranách nástroja je po 13 značiek. Osem z nich sa nachádza v dvoch radoch po štyri, pod prstencom zosilnenej tuľajky sekero-vitého ramena, a päť nad ostrým lomom obuchu, z ktorých tri opäť oblúkom lemujú tuľajku a ďalšie dva ich dopĺňajú smerom k tylu. V prípade rovného tela a pravidelného vejárovitého ostria nemožno jednoznačne vizuálne odlíšiť pôvodnú hornú a dolnú stranu nástroja. Podľa iných variantov sekeromlatov

Obr. 8. Beckov-Zbojnický vrch. Kresba a fotografia sekeromlatu typu Székely-Nádudvar. Kresba A. Pešková, foto M. Kršková.

typu Székely-Nádudvar sa však dorzálna strana zvyčajne vyznačuje plynulým nasadením prstenca tuľajky, zatiaľ čo pri bazálnej strane je odsadenie ostré. V takomto prípade by na hornej strane bola 14 značka umiestnená na bočnej strane tuľajky nad lomom k bočnej stene. Tu je však, azda vďaka šikmému podkladu, deformovaná na ovál bez stredového výbežku. Ten chýba aj pri plytkej značke na tej istej strane z hornej dvojice na obuchu (obr. 8; 9).

V prípade sekeromlatu z Beckova sa však otvor pre porisko zužuje od ostro nasadenej tuľajky k plynulejšie vystupujúcemu prstencu. Podľa kamennej brúsennej industrie práve veľkosť priemeru otvoru, azda súvisiaca s možnosťou zaklinovania rúčky, bola často jedným z kritérií odlišujúcich bázu od hornej časti nástroja či zbrane.

Pôvodný účel značiek na medených nástrojoch nepoznáme. Vyskytujú sa však iba na niektorých typoch industrie, predovšetkým na typologicky pokročilých sekeromlatoch typu Agnița, Crestur, Holíč, Handlová, Kežmarok, Szendrő, Székely-Nádudvar, Mezőkeresztes a na sekerách s krížovým ostrím typu Jászladány, menej Kladari či Nógrádmárcal (Peška 2022; Schubert 1965, 287). Objavujú sa asi na 20 % všetkých známych medených sekeromlatoch, s výraznou prevahou práve pri

Obr. 9. Beckov-Zbojnický vrch. Sekeromlat typu Székely-Nádudvar. Detail výzdoby (značiek). Foto M. Kršková.

type Székely-Nádudvar (Heeb 2011, obr. 68, tab. 14). Celkom chýbajú na plochých sekerkách a klinoch, čo azda spochybňuje ich interpretáciu ako značiek výrobcov či výrobných dielní (napr. Patay 1984, 14; Vulpe 1975, 17, 18). Ojedinelé sú aj v prípade morfológicky starších nástrojov, ku ktorým patria sekeromlaty typu Mugeni, Širia a Pločník (Peška 2022) a úplne chýbajú pri typoch Vidra a Čoka (Schubert 1965, 287). Nevyskytujú sa ani pri žiadnom type medených sekeriek s jedným ostrím z obdobia mladého eneolitu až začiatku doby bronzovej. Zrejme tak majú chronologický význam a charakteristické sú predovšetkým pre obdobie druhej polovice starého až začiatku stredného eneolitu podľa chronológie používanej na Slovensku, v jeho západnej časti reprezentovanej ludanicou skupinou až začiatkom vývoja badenskej kultúry, zastúpenej boľarázskou skupinou.

Územne sa *Axtmarky* najčastejšie objavujú v Karpatskej kotline, kde sa nachádzajú približne na každom piatom exemplári vyššie uvedených sekeromlatov a sekier s krížovým ostrím (Heeb 2011, obr. 68). Početné sú predovšetkým v Alfölde, v Sedmohradsku, na strednom Dunaji a pozdĺž toku Moravy (Heeb 2011, 171; Patay 1984, 15; Peška 2022; Schubert 1965, 287–292; Vulpe 1975, 17) s presahom na susedné teritória. Na Slovensku sú charakteristické predovšetkým pre typy Székely-Nádudvar a Handlová. Celkovým počtom 27 značiek patrí sekeromlat z Beckova k zatiaľ najbohatšie takto dekorovaným nástrojom severne od stredného Dunaja. Trojica krúžkov lemuje spodný okraj prstenca tuľajky aj tvarovo blízkeho sekeromlatu z Púchova (Novotná 1970, tab. 5: 97).

Ak vynecháme rôzne typy zásekov, ktoré zriedkavo vytvárajú na povrchu nástrojov zložité výzdobné vzory (Patay 1984, tab. 14: 199; 15: 202; 16: 211; Schubert 1965, obr. 4: 4, 5; Todorova 1981, tab. 12: 165; 14: 173; Vulpe 1975, tab. 8: 61), tak majú kruhové značky len zopár základných typov:

- a) plytka kruhová až oválna jamka, zväčša s mierne prehnutým dnom;
- b) plytko do kovu zahĺbený plochý terčík bez stredového výčnelku;
- c) obvodový prstenec, krúžok;
- d) rôzne hlboko do kovu vrazení kolok so stredovým výčnelkom.

Okrem toho predpokladáme, že rôzny uhol nastavenia razidla, keďže väčšina značiek vznikla za pomoci typára, umožnil vznik ich rôznych derivátov a variantov, napr. polmesiačikov, oválov a pod. Zdá sa, že rôzne druhy značiek už nemajú jemnejší chronologický význam, napr. v zmysle od jednoduchšej po najzložitejšiu, a ani ich pôvodný význam nie je jednoznačný (Peška 2022).

Výskyt niektorých sekeromlatov typu Székely-Nádudvar v hromadných nálezoch spolu s inou medenou industriou a časť morfológických znakov, zreteľných aj pri náleze z Beckova, ktoré sú blízke sekerám s krížovým ostrím typu Jászladány, umožňujú zaradiť aspoň časť nástrojov tohto typu do obdobia zodpovedajúceho vývoju bodrogkeresztúrskej kultúry (Mayer 1977, 15; Vulpe 1975, 26–28, obr. 1; Žeravica 1993, 8), teda do doby, ktorej na juhozápadnom Slovensku zodpovedá veľká časť z pomerne dlhého vývoja ludanickej skupiny, azda s presahom až do skupiny Bajč-Retz.

Náramky a špirálovité náramenice

Hromadný nález pozostával aj z piatich krúžkov, podľa veľkosti zrejme náramkov, z výrazne plochého medeného drôtu so zaoblenými koncami (obr. 4: 4–8; 10). Štyri krúžky tvoria jednoduchý neuzavretý kruh, pričom dva z nich sú takmer identické (obr. 4: 4, 6–8; 10) a jeden krúžok sa skladá z jeden a pol oblúka alebo závitú (obr. 4: 5; 10). Tvoria tak prechod medzi úzkymi pásikovými náramkami či náramenicami z viacnásobných špirálových oblúkov, zastúpených v depote dvomi exemplármi (obr. 4: 2, 3; 11). Na základe morfometrickej podobnosti nemožno úplne vylúčiť hypotézu, že jednoduché náramky sú sekundárnym produktom z pôvodného tretieho špirálovitého exemplára.

Úzke kovové krúžky z drôtu, či už s kruhovým alebo hranatým prierezom, patria k najjednoduchším šperkom či doplnkom odevu s dlhým časovým vývojom. Ich predlohou mohli byť ozdoby z iných, predovšetkým organických materiálov. Prvé doklady tohto medeného šperku sa v Karpatskej kotline objavujú už v materiálnej náplni neolitických stupňov lengyelskej kultúry. Patria k nim náramky z hrobov 113, 115, 230 a 286 v Zengővárkony v Maďarsku (Dombay 1960, 86, 88, 123, 136, tab. XLI: 10; XLII: 2; LXIV: 18, 19; LXXIII: 4; *Ecsedy* 1990, obr. 1: 14; 3: 1, 3–5), ktoré zväčša zhotovili z drôtu kruhového prierezu, miestami roztepaného do plôšky alebo boli zhotovené zo širšieho plechu (hrob 115). Nemali ale jednotný výzor. Kruh mohol mať jednak iba prekrížené konce, ale aj jedna a pol, dva, a dokonca až dva a pol závitú. Z pohrebiska z obdobia mladého neolitu v Mórág-Tűzkődomb (hrob 38, 71) sú známe dva takéto náramky, z ktorých jeden bol poškodený a druhý mal tri a pol závitú, čím sa už blíži k tzv. špirálovým náramkom alebo náramenicam (Zalai-Gaál 1996, 3, obr. 7: 1). Ďalšie dva špirálové náramky so štvor- až šesťnásobným vinutím z plochého drôtu pochádzajú z náhodného nálezu v Zengővárkony (Zalai-Gaál 1996, 18, obr. 7: 2, 3). Chýbajúce nálezové okolnosti síce sťažujú

Obr. 10. Beckov-Zbojnický vrch. Jednoduché drôtené náramky. Foto M. Kršková.

jednoznačné časové zaradenie, ale napriek tomu ich datovanie do obdobia mladého neolitu nie je vylúčené. Podľa I. Zalai-Gaála (1996, 18) medené náramky a niekoľkošpirálové náramenice z pohrebísk neolitických stupňov lengyelskej kultúry vyrobili prevažne z drôtu s kruhovým prierezom s viac či menej stenčenými koncami.

Na Slovensku sa dva medené kruhy z drôtu s kruhovým prierezom našli vo výplni priekopy neolitického rondelu na rozhraní katastrov obcí Ružindol a Borová, okr. Trnava. Avšak ich stratigrafická poloha nevyklučuje ani mladšie časové zaradenie do obdobia ludanickej skupiny (Němejcová-Pavúková 1997, 86–89). Vzhľadom na ich konce s jedným hrotitým a druhým tupým ukončením nemožno nespomenúť ani možnosť, že pôvodne tvorili jeden celok s najmenej dvomi závitmi (Němejcová-Pavúková 1997, 86–89). V prostredí skupiny Čičarovce, súčasnej so záverom I. stupňa lengyelskej kultúry, ktorá patrí do okruhu staršieho stupňa polgárskej kultúry na východnom Slovensku, sa v hrobe 11 na eponymnej lokalite našiel plochý kruhový náramok z medeného pásika s nespojenými koncami (Vizdal 1980, 70, obr. 32: 4, tab. L: 2, 4). Náramok je tak zatiaľ najstaršou, ešte do obdobia mladého neolitu jednoznačne datova-

nou kovovou ozdobou tohto druhu na Slovensku. Rámcovo súčasné kovové ozdoby rúk vo východnej časti Karpatskej kotliny pochádzajú aj z prostredia potiskej a herpályskej kultúry. Náramky z hrobov 11 a 17 v Hódmezővásárhely-Gorzse zhotovili z drôtu s kruhovým prierezom a pozostávali z troch až štyroch závitov (Horváth 1987). V prípade lokality Berettyóújfalu-Herpály sa vyskytli až tri typy takýchto ozdôb. Jeden z náramkov, podobne ako v Čičarovciach, zhotovili zo širokého medeného pásika s neuzavretými koncami, iný, pozostávajúci z dva a pol závitov, bol zhotovený z drôtu kruhového prierezu, ktorý bol ukončený drobnou špirálkou. Ďalší pozostával zo štyroch závitov stočených zo širokého plochého drôtu (Kalicz/Raczky 1987, 122, obr. 41). V Polgári-Nagy-Kaszibe sa v hrobe 14 našiel náramok z tenkého širokého pásika s jedným odlomeným koncom (Solnay 2018, 183).

Od začiatku eneolitu – v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny, od Potisia až po Sedmohradsko, reprezentovaného tiszapolgárskou skupinou polgárskej kultúry – pribúda predovšetkým v hrobových nálezoch dokladov medenej industrie, medzi ktorou významné miesto zastáva aj niekoľko typov náramkov a nárameníc. Časť z nich je však

Obr. 11. Beckov-Zbojnický vrch. Jeden zo špirálovitých náramenníkov. Foto M. Krškovej.

výrazne poškodená ako koróziou, tak aj nie vždy adekvátnymi konzervačnými postupmi, čo znižuje ich výpovednú hodnotu.

Na Slovensku sa zatiaľ najviac medených náramkov (predpokladaných 12 ks) našlo na pohrebisku v Tibave, spolu v siedmich hrobách. Stav ich súčasného zachovania však nevylučuje, že niektoré pozostávali aj z viacerých závitov, čím by sa ich počet znížil a niektoré z nich by tak mohli patriť k viaczávitovým nárameniciam. Všetky boli súčasťou chronologicky mladších pohrebov a vytvárali dve základné skupiny. Prvú skupinu predstavujú jednoduché drôtené šperky kruhového alebo oválneho prierezu, v prípade hrobu 4/55 hrúbka drôtu dosahovala až 1 cm a jeho konce sa prekrývali. Druhú skupinu predstavovali náramky pozostávajúce z viacerých závitov (Šiška 1964, 333; 1968, 114, obr. 21). Z Veľkých Raškoviec pochádza zo siedmich hrobov 8 až 10 náramkov, pričom v tomto prípade sú zastúpené takmer výlučne tyčinkové typy s roztvorenými, menej preloženými koncami a len v jednom prípade náramok pozostával z jeden a pol závitů (Vizdal 1977, 17, 23, 26, 29, 65, 87, 88).

Na území Maďarska sú známe predovšetkým z pohrebísk Deszk B, Hódmezővásárhely-Népkert,

Tiszapolgár-Basatanya či Polgár-Nagy-Kasziba (Bognár-Kutzián 1963, 332; 1972, 138, 139; Solnay 2018, 191, 192). Väčšina z nich má rôzne tvary, veľkosť, váhu i počet závitov, zväčša sa však morfológicky odlišujú od náramkov a nárameníc z hromadného nálezu na Zbojníckom vrchu pri Beckove. Tvarom sú blízke predovšetkým nálezom známym zo severozápadného pobrežia Čierneho mora a Balkánu (Černých 1991; Todorova/Vajsov 2001, 77–82), kde sa najstaršie z nich objavujú už v hrobách z obdobia neskej kultúry Hamangia (Todorova/Vajsov 2001, 82). Mohli by tak byť o čosi staršie ako kovové šperky z neolitických stupňov lengyelskej kultúry v Maďarsku. V Karpatskej kotline sú ojedinelé náramky terčovitého tvaru z hrobu 2 v Hódmezővásárhely-Népkert (Bognár-Kutzián 1972, tab. 35: 3, 5) výzorom takmer identické s podobnými predmetmi z Bulharska, od ktorých sa odlišujú iba voľnými nespojenými koncami (Todorova/Vajsov 2001, 79). V prostredí nasledujúcej bodrogkeresztúrskej skupiny pokračovala móda náramkov z hrubého medeného drôtu (napr. Mezősas, Polgár-Basatanya, Polgár-Bacsókert, Tiszadob-Urkondúló) kruhového alebo oválneho prierezu s jedným alebo dvoma závitmi, pričom v hrobách boli zastúpené jedným alebo dvoma exemplármi (Patay 1978, 45).

„Novinku“ predstavoval náramok z Tiszavalk-Kenderföldu z hrobu 29, ktorý zhotovili z hranatej tyčinky s roztvorenými, pečatidlovo zosilnenými koncami (Patay 1978, 45, tab. 9: 10). Typologicky takmer totožná s náramenicami zo Zbojníckeho vrchu, je dvojica náramkov zo ženského hrobu 225 z Rákoczfalvy, časti Bagi-föld, kde obidve zápästia nebohej obopínali valcovité náramky z plochého drôtu stočeného do šiestich závitov (Csányi/Raczky/Tárnoki 2010, 258, 267, obr. 9: 2, 3; 11). Jeden koniec oboch náramkov bol akoby odštiknutý a druhý, stenčený, prechádzal do plochej špirálovej ružice. Na pravom zápästí nebožtíka v mužskom hrobe 225, a vo zvyškoch detského, orbou celkom zničeného hrobu, sa našli iba veľkosťou odlišné masívne kruhy, zatiaľ bez bližších analógií (Csányi/Raczky/Tárnoki 2010, 258, 267, obr. 9: 1; 12; 13).

Na západnom Slovensku sa náramky z podobného tenkého plochého drôtu, ako zo Zbojníckeho vrchu, objavili v hrobe 108 datovanom do obdobia ludanickej skupiny v Branči pri Nitre (Lichardus/Vladár 1964, 94, obr. 48: 1, 3) a v hrobe 73 v Jelšovciach (Pavúk/Bátora 1995, 100, obr. 69: 1, 2). Tu sa však našli v polohe, ktorá naznačuje ich využitie vo funkcii nánožných kruhov. Iný tenký medený pásik tvaru jednoduchého náramku sa našiel aj na lebke v hrobe 1 z obdobia tiszapolgárskej skupiny v Polgár-Nagy-Kasziba (Solnay 2018, 192), čo umožňuje predpokladať širšie spektrum využitia niektorých, občas pomerne jednostranne interpretovaných predmetov. Ako neobyčajne veľké ozdoby účesu sú interpretované aj krúžky so stenčenými, mierne prekríženými koncami, s priemerom od 5,1 do 8,5 cm z hrobov 2, 7 a 8 z prostredia lublinsko-volyňskej kultúry z Książnice 2 vo východnom Poľsku (Wilk/Garbacz-Klempka 2016, 30, 31, obr. 1A), ktoré sa našli pri hlavách zosnulých. Iné podobné predmety vyrobené z drôtu kruhového prierezu s hrotitými koncami z toho istého pohrebiska, s analógiami z hrobových celkov v prostredí lublinsko-volyňskej skupiny z Grodziska II v Złotej a Stefankowicz-Kolonie, či skupiny Wyciąże-Złotniki z Krakówa a Nowej Huty, poloha Cło, už možno považovať za ozdoby rúk (Wilk/Garbacz-Klempka 2016, 31, obr. 1: B). Ich priame tvarové paralely sú doložené aj v náplni kultúry Balaton-Lasinja, napr. v maďarskom Kaposvári (Somogyi 2002, 345, obr. 3: 1).

Zaujímavá kolekcia zrejme zámerne fragmentarizovaných medených ozdôb a súčastí odevu sa našla počas výskumu horných vrstiev jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši (Farkaš 2005, 70, 71, obr. 14: 21–24, 26–28, 32, 33; 2013, 42–45, obr. 12, 13; 14: 1, 2). Okrem zlomkov masívnych pásikových náramkov (Farkaš 2005, obr. 14: 24, 26; 2013, obr. 12: 8, 9) sa tu našli aj tenké prúžky obdĺžnikového prierezu (Farkaš 2005, obr. 14: 27; 2013, obr. 12: 15, 17), rozmermi aj tvarovo blízke drôtu, z ktorého

zhotovili náramky a náramenné špirály z hromadného nálezu z katastra mesta Beckov. Jeden z nich dokonca vytvára oblúk a jeho zvyšnú časť odlomili prekrútením pôvodného tvaru (Farkaš 2013, obr. 12: 15; 13: 11). Nemožno preto vylúčiť, že bol súčasťou náramku s viacerými oblúkmi alebo špirálovej náramenice s viacnásobným závitom, ktorých pár sa našiel aj v hromadnom nálezu zo Zbojníckeho vrchu (obr. 4: 2, 3; 11). Nálezy z Dzeravej skaly možno podľa sprievodného keramického materiálu zaradiť do obdobia mladších vývojových stupňov ludanickej skupiny s výraznými vplyvmi okruhu kultúry Balaton I-Lasinja, skupiny Bisamberg-Oberpullendorf a jordanovskej kultúry (Farkaš 2013, 47).

Početná medená industria z Dzeravej skaly kladie do nového svetla aj správy o staršom nálezu menšieho súboru „bronzových“ predmetov, ktoré tu údajne objavili pomocou detektora kovov (podľa iných informácií na protiľahlej Tmavej skale) v priebehu deväťdesiatych rokov 20. stor. Podľa nejednoznačných informácií malo ísť o drobné šperky a o jednu, či viac špirálovitých nárameníc, pôvodne bezvýhradne pripisovaných obdobiu mladšej až neskorej doby bronzovej (Farkaš 2005, 66). Iná špirálová náramenica, údajne spolu s do nej vsunutým medeným sekeromlatom, sa vraj našla koncom roku 2004 aj na hrebeni Malých Karpát medzi obcou Horné a Dolné Orešany.

Dve špirálové náramenice z plochého drôtu s prierezom zodpovedajúcim ako zlomkom z jaskyne Dzeravá skala, tak náramkom zo Zbojníckeho vrchu, boli ďalšou súčasťou toho istého depotu. Mali nepravidelný valcovitý tvar a pozostávali z päť a pol a šesť a pol závitov (obr. 4: 2, 3). Jeden z ich voľných koncov bol zahrotený, druhý tupý, akoby odlomený. Či takéto „zalomenie“ možno spájať s prípadnou formou suroviny (Peška 2022) je však otázne. Nemožno ani vylúčiť, že to súviselo s pôvodnou dĺžkou drôtu a jeho členením na kratšie, šperkárskom či kovolejárom požadované časti. Poukazovať by na to mohla dvojica drôtov stočených do širokého kužela s otvorom v strede s prierezom tvaru plochého obdĺžnika, ktorá pochádza z hromadného nálezu z polohy Bezová v Lopeníku na Morave (Peška 2021, 70, 73, 74, obr. 4: 5, 6; 5). Kužele, ktoré nemajú v období eneolitu zatiaľ priame analógie, dĺžkou drôtu a jeho obojstranným ostrým ukončením pripomínajú polotovary určené k ďalšiemu remeselnému využitiu. Datovanie depotu z Lopeníku-Bezovej umožňujú ploché sekerky typu Jordanów a sekeromlat typu Širia, variant Aszód (Peška 2021, 69, 70). Ďalšie štyri špirálovité náramenice valcovitého tvaru – dva z nich pozostávajú až zo štrnástich závitov – pochádzajú z iného, nedávno zachyteného hromadného nálezu z predhoria Bielych Karpát, a to pri Slavkove na východnej Morave (Peška 2022,

obr. 3; 4B). Ďalšie dva sa našli v hromadnom nálezu pri obci Komňa na juhovýchodnej Morave (Peška 2022, obr. 11). Avšak medený pásik tu má v priereze mierne trojuholníkový tvar a náramenice pozostávajú z deväť a dvanásť a štvrté závitú.

Z rozhrania starého a stredného eneolitu pochádza zo stredoeurópskeho kultúrneho priestoru aj pár špirálových nárameníc pozostávajúcich z deväť a pol a desať závitov z hromadného nálezu v rakúskom Stollhofe (Angeli 1966, 491; Ruttkay 1995, obr. 13). Ako efektívny a pritom na zhotovenie jednoduchý šperk našli uplatnenie aj v hrobovej výbave v okruhu jordanovskej kultúry. Z Kobierzyc-Domasławi napr. pochádzajú tri náramky z tenkého, ale širokého pásu plechu s jedným, dvoma a dva a pol závitmi a jedna dvanásťzávitová náramenica z užšieho, v priereze zaobleného pásika (Miazga/Mozgała-Swacha 2018, tab. 1: 2; 2: 9; Mozgała-Swacha/Murzyński 2017, 47, tab. 9: 8; 22: 1; 27: 7; 50: 25), pripomínajúca nálezy zo Stollhofu alebo hromadného nálezu zo sliezskych Skarbienic (Pieczyński 1986, tab. 1; 3). Oba hromadné nálezy možno rámcovo datovať do obdobia zodpovedajúceho záveru ludanickej skupiny, do priebehu jordanovskej kultúry a skupiny Bajč-Retz. Špecifikom prevažne v prostredí jordanovskej kultúry boli súčasťou odevu a šperky z plechu, predovšetkým jazykovité závesky a náramenice z viacerých širokých závitov, známych napr. z Jordanówa Śląského (Kulczycka-Leciejewiczowa 1979, 121, tab. 57: 8) alebo už spomínanej Kobierzyc-Domasławi.

Špirálovité náramky, resp. náramenice z pásikov prierezu tvaru sploštenej šošovky, či so strieškovitým profilom a s pomerne husto k sebe priliehajúcimi závitmi stočenými buď do tvaru rovného alebo mierne kónického valca, morfológicky odlišné od nálezov z Beckova, sú okrem strednej Európy zastúpené aj v juho- a východoeurópskom kultúrnom prostredí (Černých 1991, obr. 3: 7; 4: 5, 6; Kuna 1981, obr. 21: 11). Ich obľuba pretrvala aj v neskoršom období eneolitu, napr. v Čechách sú dva takéto náramky v hrobovom celku z obdobia kamýckej fázy badenskej kultúry z Velvar, sprevádzané okrem iného aj unikátnym plechovým lunicovým pektorálom (Dobeš 2008, 29; Moucha 1960, 465 n.). Pre svoj jednoduchý, ale zároveň efektívny tvar, nachádzal tento druh „šperku“ široké uplatnenie aj neskôr v dobe bronzovej (Peška 2022).

Napriek dlhému vývoju jednoduchých špirálových náramkov novšie spracované hromadné nálezy z východnej Moravy a západného Slovenska azda umožňujú vysloviť predpoklad, že predmety vyrobené z pomerne tenkého medeného drôtu s obdĺžnikovým prierezom a stočené či už do jednoduchých, či viaczávitových krúžkov až mnoho špirálových náramkov alebo nárameníc, spadajú do jedného, pomerne úzkeho časového úseku. Známe

sú z hromadných nálezov z Beckova, Slavkova, z hrobov v Branči pri Nitre a Jeľšovciach, z Rákoczi-falvy, Bagi-földu, z nálezov v jaskyni Dzeravá skala a dva diskovité zvitky pochádzajú z depotu z Lopeníku-Bezovej. Ten zodpovedá epilengyelskému kultúrnemu vývoju na Morave, reprezentovanému jordanovskou kultúrou, na západnom Slovensku ludanicou skupinou a na východe Karpatskej kotliny bodrogkeresztúrskou skupinou. Náramky a špirály z tohoto typu drôtu by tak mohli byť späté s druhým horizontom výskytu kovových artefaktov z obdobia včasného eneolitu na Morave (Peška 2020), ktorý zodpovedá tretiemu horizontu rozmachu medenej industrie v Karpatskej kotline podľa N. Kalicza (1992, 10) alebo tzv. konsolidačnej fáze podľa Ch. Strahma a A. Hauptmanna (2009, 125).

Náramky z tenkého medeného drôtu s obdĺžnikovým profilom by tak mohli v širšom stredoeurópskom prostredí zodpovedať predovšetkým obdobiu vývoja mladších stupňov ludanickej skupiny, skupiny Bisamberg-Oberpullendorf, kultúry Balaton I-Lasinja, jordanovskej kultúry, bodrogkeresztúrskej skupiny, a azda s čiastočným presahom do obdobia spätého so skupinou Bajč-Retz. V absolútnych dátach by išlo o obdobie na prelome 5. a 4. tisícročia pred Kr. (Stadler/Ruttkay 2007, obr. 8, tab. 7). Novšie AMS dáta posúvajú toto obdobie do minulosti a súčasne spochybňujú pôvodne predpokladanú plynulú chronologickú nadväznosť niektorých kultúr a kultúrnych skupín (Csányi/Raczky/Tárnoki 2010, 263, 266; Raczky/Siklósi 2013, 556, 571).

Náramky a náramenice sa v hrobách aj v hromadných nálezoch často vyskytujú v dvojiciach (Peška 2022, 126–128), ale nie je to pravidlo. V hrobových celkoch sú zastúpené tak v ženských, ako aj v mužských hrobách (Todorova/Vajsov 2001, 77). Na základe hrobových nálezov mohli okrem okrasy rúk v niektorých prípadoch slúžiť aj ako nánožníky, prípadne, predovšetkým pri náramkoch s menším počtom závitov, najčastejšie jedným, aj ako súčasť úpravy účesu či pokrývky hlavy. Niekedy sa predpokladá ich symbolický alebo identifikačný význam v rámci spoločenského statusu. Podľa J. Soafera Derevenskiho (2000, 389 n.) označovali predovšetkým deti a mládež vo veku od štyroch rokov až po pubertu, kedy boli plnohodnotne prijatí do radov dospelých.

Zhotovenie dlhého, pevného, pružného a tvarovaného medeného drôtu, následne dĺžkou prispôbovaného na výrobu náramkov a nárameníc z depotu z Beckova a im podobných súčasných predmetov, zrejme súvisí aj s pokrokom na poli metalurgie a nasledovného zvládnutia technologických postupov spracovania vytaveného kovu do veľkosti až niekoľko desiatok centimetrov dlhých kompaktných tenkých pásikov, zrejme v špecializovaných dielnach vtedajších remeselníkov.

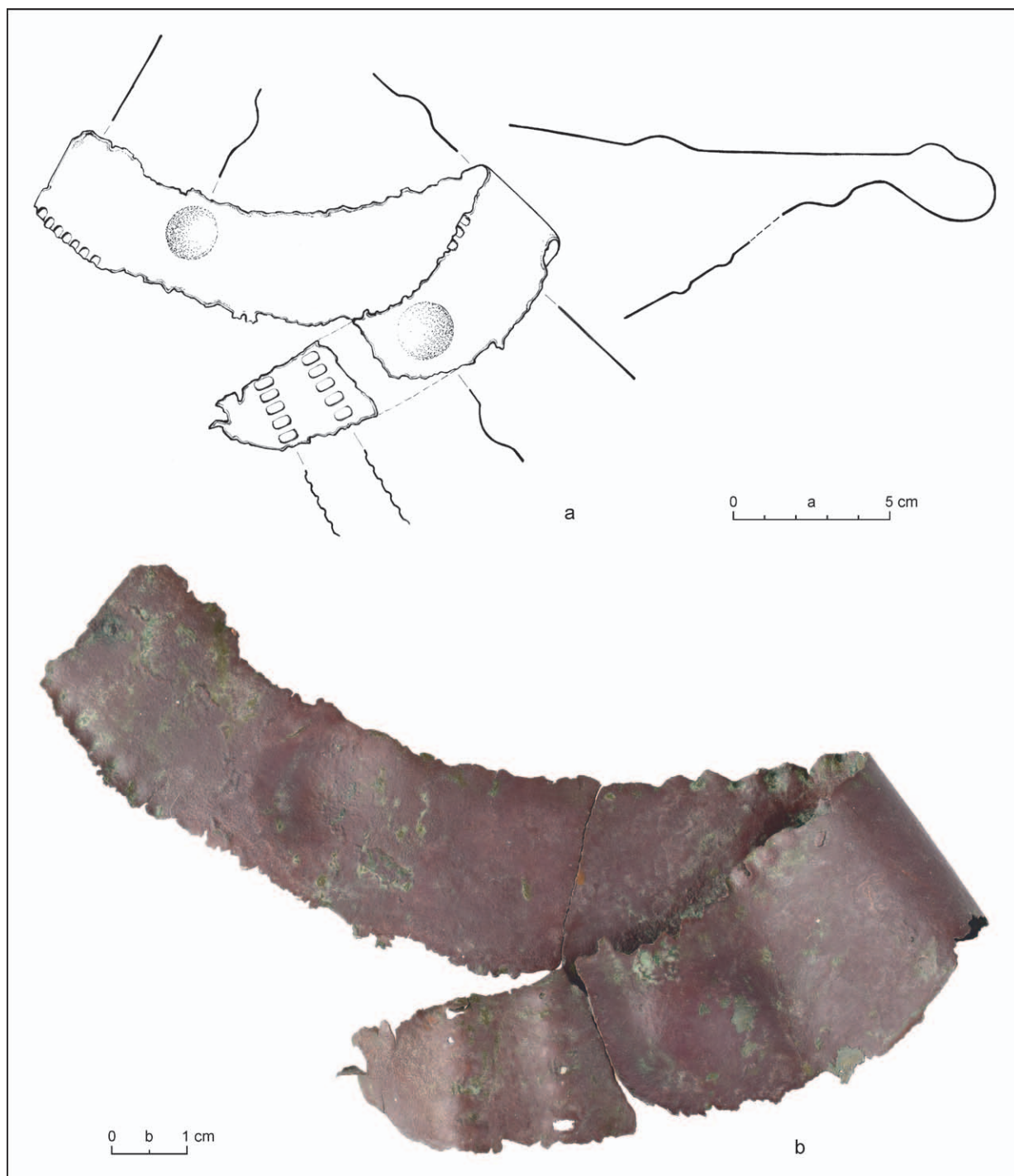

Obr. 12. Beckov-Zbojnícky vrch. Plechový diadém 1. Kresba A. Pešková, foto M. Kršková.

Plechové členky/pektorály?

K nezvyklým predmetom, nie iba v rámci hromadných nálezov eneolitickej medenej industrie, patrí dvojica sekundárne deformovaných širokých plechových pásov s akoby sčasti olámaným, pôvodne zúbkovým či zvlneným okrajom, primárne polmesiacového

tvaru (obr. 4: 9; 12). Na obidvoch z nich sa nachádza symetricky rozložená trojica kruhových, z vnútornej strany vytepaných pukličiek na jednom z koncov (raz na pravom, druhý raz ľavom konci), doplnených dvomi priečnymi pásmi kolokovaných obdĺžnikov (obr. 12–14). V jednom prípade (obr. 13) sa takéto neúplné kolky objavili aj na protiahlych hranách pásika v jeho

Obr. 13. Beckov-Zbojnický vrch. Plechový diadém 2. Kresba A. Pešková, foto M. Kršková.

strede (3 ks) a na konci (7 ks). V obidvoch prípadoch boli orientované v pozdĺžnej osi predmetu.

Polmesiacový plochý plechový pásik s dvomi otvormi v tele a zúbkovaným okrajom je súčasťou aj časovo blízkeho hromadného nálezu medených predmetov zo Slavkova (Peška 2022, 121–125, obr. 3; 4A: 1; 9: 6). Ten je, podobne ako nález z vrchu Kotouč pri Štramberku, považovaný za jeden z najstarších

známych pektorálov v strednej Európe, ktorý možno datovať do horizontu Jordanów-Ludanice-Balaton I-Lasinja (Šikulová/Zápotocký 2010, 412, 413, 415–420, obr. 5: 1; 6). Časovo tak predchádzajú unikátny masívny polmesiacovitý náprsný plech z hrobu zo staršieho stupňa řivnáčskej kultúry z Velvar v Čechách (Dobeš 2013, 58–60, obr. 4, tab. 14: 1; Moucha 1960, 468, obr. 171: 5).

Obr. 14. Beckov-Zbojnícky vrch. Plechový diadém 1. Detail výzdoby. Foto M. Kršková.

Tvarovo blízke pektorálom sú plechové pásiky diadémov (Šikulová/Zápotocký 2010, 417), ktoré sa podobne ako „náprsníky“ vo všeobecnosti považujú za symbol spoločenského postavenia a osobnej prestíže (Dobeš 2013, 68).

Veľkosť a sekundárna deformácia plechových ozdôb zo Zbojníckeho vrchu pri Beckove neumožňujú ich jednoznačnú interpretáciu. Dĺžka (deformovaná dĺžka 10–12 cm; po rozvinutí pásiku cca 29 cm) a prehnutie predbežne nevylučujú ich využitie napr. vo forme nákrčníka, resp. pektorálu alebo ozdoby hlavy, azda na podklade z organického materiálu (látka, koža).

Sofistikované pokrývky hláv, doplnené početnými rôznorodými nášivkami priamo na nich alebo na samostatných pásikoch, možno predpokladať podľa nálezov z troch hrobov v Kruszi Zamkowej 3 z poľských Kujáv (2 hroby žien a 1 hrob dieťa), kde sa na hlavách mŕtvych našli zložité kompozície zostavené z 58 až 181 medených korálikov, doplnených korálikmi z vápenca alebo dvomi okuliarovitými medenými záveskami z drôtu a 66 korálikmi z mušle druhu *Theodoxus* Sp. (detský hrob 412; Czerniak 1980, 104, tab. 36: 1; 40: B). Nálezy patria do okruhu kultúry Brześć Kujawski, známej aj inými typmi medených „šperkov“ z hrobovej výbavy. Kultúra Brześć Kujawski je približne súčasná s lublinsko-volyńskou, jordanovskou a gaterslebenskou kultúrou, a datovaná je približne medzi roky 4350 až 4000/3900 pred Kr. (Czerniak/Pyzel 2019, 63). Aspoň sčasti je tak súčasná aj s ludanicou skupinou.

Donedávna sa za najstarší nálež „diadému“ alebo pásiky zdobiacej čelo z územia Slovenska považoval na dva kusy zlomený plech oválneho tvaru so zahnutými koncami z hromadného nálezu medených predmetov, objaveného koncom 19. stor. na opevnenom sídlisku badenskej kultúry vo Veľkej Lomnici, okr. Kežmarok (Novotná 1984, 62, 65, tab. 61: 362; 72: A8; Novotná/Soják 2013, 194–199, obr. 126;

127: 1). Jeho okraje lemoval pás drobných plastických pukličiek, z väčšej časti zničených koróziou. Sprievodný materiál a nádoba, do ktorej depot uložili, ho umožňuje zaradiť do mladšieho horizontu vývoja neskorej badenskej kultúry na Spiši, ktorý na juhozápadnom Slovensku zodpovedá už postbadenskému kultúrnemu vývoju mladého eneolitu (Novotná/Soják 2013, 199). Spolu s ním sa okrem iného našlo aj 25 rôzne poškodených plechových pásikov so zavinutými kratšími koncami, ktoré tiež mohli byť súčasťou slávnostného odevu, vrátane čelenky či komplikovanej pokrývky hlavy (Novotná 1984, 65). Najnovšie k nim pribudli tri zlomky rovných medených pásikov, ktoré sa podarilo objaviť počas archeologického výskumu v Slovenskom Grobe, okr. Pezinok. Ich časové zaradenie však nie je jednoznačné. Našli sa v kultúrnej vrstve medzi objektami lengyelskej kultúry – zrejme zo stupňa, ktorý predchádzal vývoju ludanickej skupiny – a z obdobia boľerázskej skupiny (Bazovský/Farkaš 2011, 30). Dva z nich zrejme pochádzajú z jedného a toho istého predmetu, zhodujú sa šírkou i hrúbkou. Tretí z nich má odlišné rozmery, predovšetkým hrúbku. Všetky tri pochádzajú z tela tenkých rovných pásikov s paralelnými dlhšími stenami so stopami lomu na obidvoch užších koncoch. Tvarovo sa tak blížia tzv. pásikovým diadémom, ktoré azda najlepšie vystihuje nemecký názov *Stirnband*. Známe sú napr. z hrobového celku v chorvátskom Vukovare alebo z hromadného nálezu v ukrajinskej Horodnici (Kuna 1981, 33, tab. XX: B6, C13). N. Kalicz (1982, 11) najnovšie kladie vukovarský nálež do obdobia zodpovedajúceho kultúre Balaton-Lasinja I až Balaton-Lasinja II–III, teda do časového úseku blízkeho vývoju ludanickej skupiny s presahom do obdobia skupiny Bajč-Retz, či skupiny Bodrogkeresztúr A a B. Sem zrejme možno časovo zaradiť aj nálež zo Zbojníckeho vrchu pri Beckove.

Iný, podobný pásikový diadém, lemovaný pri hranách vytepávaným radom pukličiek, obopínal kalvu ženy z hrobu 1 v maďarskom Vörse. Sprievodným materiálom je datovaný do obdobia badenskej kultúry (Banner 1956, tab. 87: 1, 2, 4, 8). Dĺžka pásika umožňuje predpokladať, že pôvodne bol súčasťou pokrývky hlavy z organického materiálu a dvojica drôtených háčikov, do ktorých diadém na koncoch prechádzala, slúžila predovšetkým na jeho zopnutie či pripevnenie k podkladu (Bondár 2015, 112, obr. 3: 8; 4: 2, 3, 5) a nie ako doplnok čelenky vo forme „býčích“ rohov.

Aj na Balkáne v časovom úseku od posledných stupňov kultúry Hamangia cez kultúru Varna až po kultúrny komplex Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI, sa predovšetkým v severovýchodnom Bulharsku objavujú kompozitné ozdoby pokrývok hlavy, prevažne zo spondylu, ale aj zo zlata. Oblúbené boli u obidvoch pohlaví, pričom u mužov sa čiapy

Tabela 1. Beckov-Zbojnický vrch. XRF analýza depotu. Autor F. Ondrkál.

Objekt	Číslo vzorky	Úprava	Kolimátor	Obsah stanovených prvků [%]								
				Cu	As	Sb	Ag	Ni	Bi	Pb	Co	Au
Sekeromlat	aco_rfa_2253	odvrtanie	široký	98,65	–	0,05	0,02	–	0,02	–	–	–
Náramenica #1	aco_rfa_2257	odvrtanie	široký	98,80	0,04	0,10	0,04	–	0,10	–	–	–
Náramenica #2	aco_rfa_2259	odvrtanie	široký	99,00	0,04	0,09	0,03	–	0,12	–	–	–
Čelenka #1	aco_rfa_2266	povrchová analýza	široký	99,12	–	–	0,03	–	0,03	–	–	–
Čelenka #2 (1)	aco_rfa_2265	povrchová analýza	široký	98,96	–	0,05	0,04	–	0,03	–	–	–
Čelenka #2 (2)	aco_rfa_2263			99,44	–	0,05	0,04	–	0,03	–	–	–
Náramok #1	aco_rfa_2255	odvrtanie	široký	98,21	0,05	0,08	0,02	–	0,12	–	–	–
Náramok #2	aco_rfa_2256	odvrtanie	široký	98,54	0,04	0,07	0,03	–	0,12	–	–	–

a kapucne zhotovovali predovšetkým z kože alebo filcu. Podľa nálezov drôtených krúžkov v hrobových nálezoch v blízkosti hlavy nemožno vylúčiť, že ich súčasťou boli aj akési klapky na uši zdobené kruhovými záveskami (*Todorova/Vajsov 2001*, 31, 42, 43, tab. 5). Zaujímavé je, že kovové diadémy zo širokých zlatých plechových pásov v tvare obráteného T sú známe len zo symbolických hrobov z akýchsi hlinených masiek z Varny 1 (*Ivanov 1991*, 132, 133, 138; *Lichardus 1991a*, 179, obr. 7; *Nikolov 1991*, 159, 160). Z toho istého prostredia sú známe aj ozdoby hrude rôznych geometrických tvarov, niekedy označované ako pektorály (*Todorova/Vajsov 2001*, 69, tab. 23: 324–326; 24: 327–329).

Všetky z nich sa výrazne odlišujú od plechových „členiek alebo pektorálov“ známych z depotov z Beckova a Slavkova (*Peška 2022*). V obidvoch prípadoch tak možno iba predpokladať ich pôvodný účel, ktorý však bol istotne spätý s dobovým slávnostným krojom.

PALEOMETALURGIA

Hromadný nález bol podrobený spektrometrickým analýzám (tabela 1) v archeometrickom laboratóriu Archeologického centra Olomouc s archivovaným metodologickým protokolom (aco_rfa_2253–2266). Vzorky boli odobraté mikrovŕtaním a u lineárnych plechových ozdôb bola zvolená povrchová analýza po mechanickom očistení nekovového materiálu.

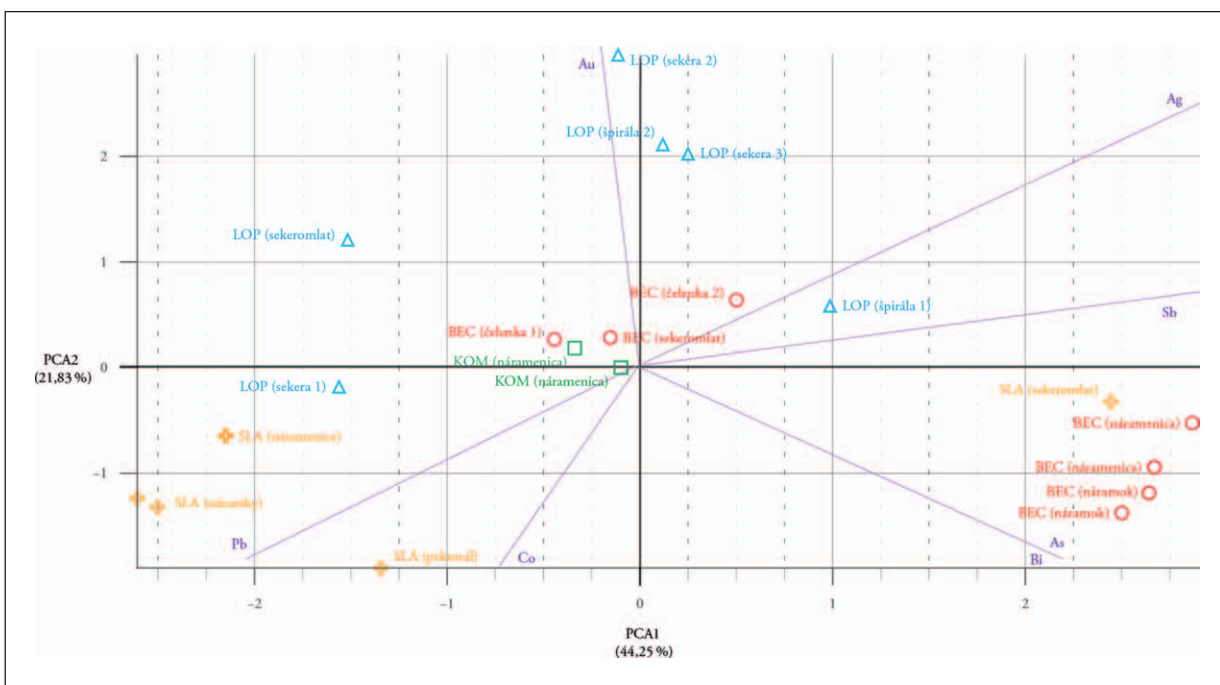
Pre zobrazenie korelácií spektrometrických údajov bola zvolená PCA analýza, poskytujúca informácie o vzťahoch medzi jednotlivými premennými (chemické prvky) pomocou zvýraznenia hlavných trendov. Všetky premenné sú štandardizované a následne zobrazené na jednej úrovni. Výhodou PCA je, že menej výrazné premenné majú v korelačnom diagrame rovnakú hodnotu ako tie dôležitejšie.

Pre PCA diagram 1 (obr. 15) bola ako vstup využitá korelačná matica spektrodát časovo a geogra-

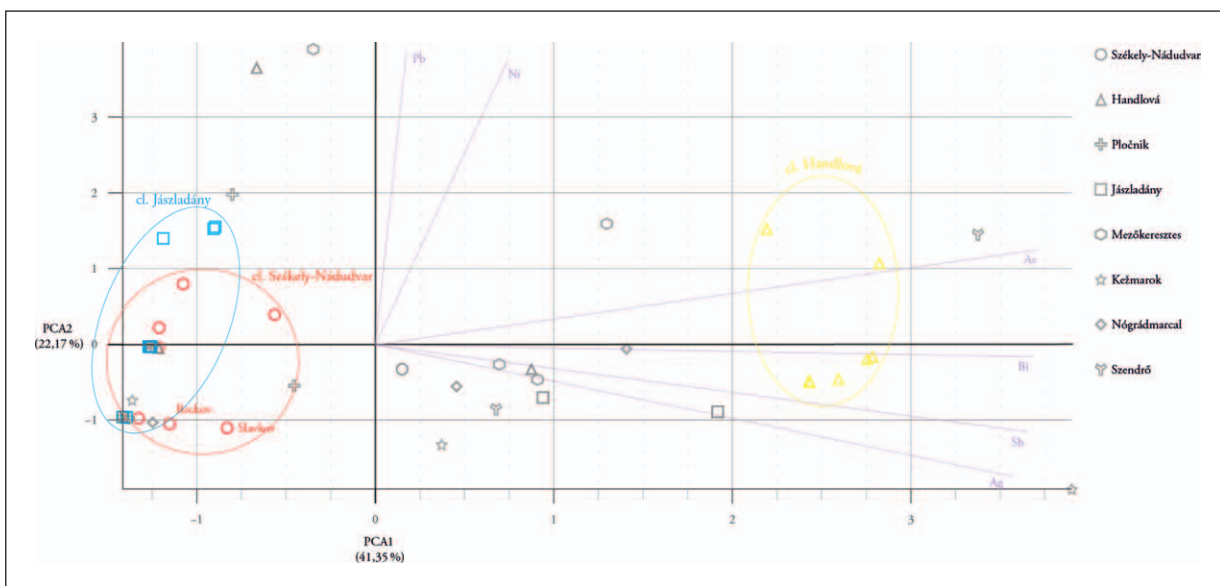
ficky príbuzných súborov: Komňa (Biele Karpaty), Lopeník, Slavkov. Vytvorený model vykazuje kumulatívnu odchýlku 66,08 % so šiestimi hlavnými komponentami a ukazuje, ako rozptýl v údajoch závisí primárne od arzenu, antimónu a zlata. Pozorovaná bola najmä korelácia sekeromlatu (Beckov 1), plechových *appliqué* (Beckov 4) a depotu Komňa (špirálovité šperky). Nakoniec je možné nájsť koreláciu u špirálovitých šperkov (Beckov 2, 4), ktoré tvoria samostatný klaster so sekeromlatom Slavkov.

PCA diagram 2 (obr. 16) vyniesol elementárne zloženie sekeromlatov Beckov a Slavkov (typu Székely-Nádudvar) na korelačnú maticu spektier sekeromlatov (resp. sekier s krížovým ostrím) nájdených na území Slovenska. Ako je zrejmé z vizualizácie, kombinácia skóre PCA 1 a PCA 2 (63,52 %) umožnila separáciu materiálových skupín Székely-Nádudvar a Jászladány so vzájomným prienikom a potvrdením umiestnenia položiek Beckov a Slavkov do samostatného typologicko-materiálového klastru. Vizualizácia PCA preukázala významné oddelenie dát sekeromlatov typu Handlová, čo robí toto zahrnutie účinným pre klasifikáciu jednotlivých typov.

Pre širokospektrálne vyhodnotenie údajov bol vytvorený PCA diagram 3 (obr. 17; typ Pearson 2) podobností prvkového zloženia drôtených a plechových šperkov včasného/staršieho eneolitu z územia Západných Karpát. Modely odhalili fundamentálnu podstatu prekrývania sa chronologicky súvisiacich súborov Epilengyel (klaster 1 a 2) a Retz-Bajč (klaster 3), ktoré v tomto prípade jednoducho zrozumiteľnou vizualizačnou projekciou nepriamo poukazujú na možnú spoločnú geologickú provenienciu špirálovitých šperkov (Beckov 2, 4) s artefaktami z jaskynného prostredia Plavecký Mikuláš-Džeravá skala a Radošina-Čertova pec. Je však dôležité poznamenať, že PCA nedefinuje skupiny explicitne a hlavná užitočnosť PCA je skôr prieskumná ako interferenčná.

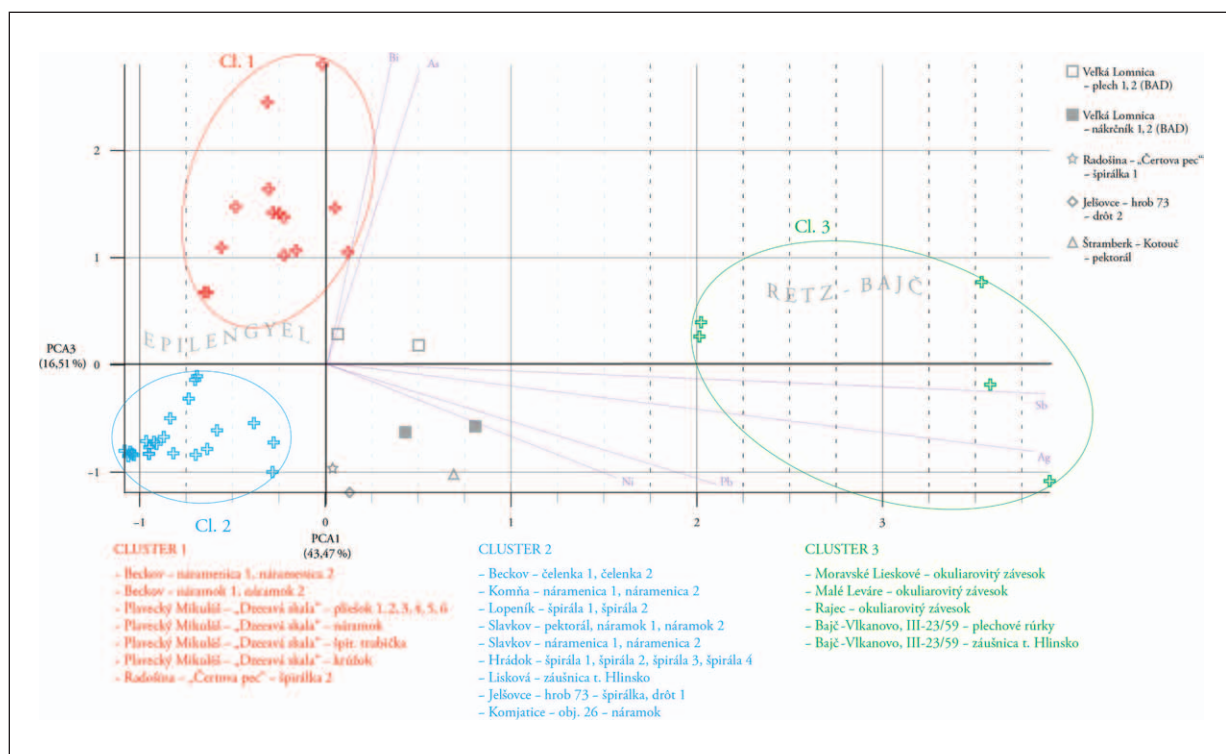
Obr. 15. PCA plot t. Pearson podobností prvkového zloženia depotov Beckov, Slavkov, Lopeník a Komňa. Autor F. Ondrkál.

Obr. 16. PCA plot t. Pearson podobností prvkového zloženia medených sekeromlatov z územia Slovenska. Autor F. Ondrkál.

Intenzita XRF spektrometrických signálov pri následnom skúmaní veľmi nejasne a sotva rozpoznateľne odhalila zliatinové profily medi typu Nógrádmárcal (SAM C1A/B) v pomerne nízkych koncentráciách. Pri meraní čelenky 1 sa zloženie dokonca priblížilo čistej medi (SAM E00; *Ottaway 1994*, 26–29), povrchové meranie však mohlo prípadný antimónový signál v jadre artefaktu zanedbať.

Sekundárne prvky ako nikel, olovo, zlato, zinok, cín a kobalt nie sú v žiadnom prípade detekované. Prítomnosť arzenu v rozmedzí ($As : Sb = \text{cca } 1 : 2$) u špirálovitých šperkov pripomína kódovanie medi typu Handlová (SAM C6A), ktorú definuje antimón-striebr-bizmut v podstate s rovnakou intenzitou prvkov ako u typu Nógrádmárcal. Nízke hladiny arzenu u typu Nógrádmárcal sú vysvetľované ako

Obr. 17. PCA plot t. Pearson podobností prvkového zloženia drôtených a plechových šperkov včasného/staršieho eneolitu z územia Západných Karpát. Autor F. Ondrkál.

miernie znečistenie v dôsledku kontaminácie z primárneho rudného telesa (tetraedrit), prípadne sa hľadá pôvod materiálu v iných mineráloch medzi obsahujúcich arzén (Novotná/Zachar/Dzúrik 2021, 521).

Medený kov typu Nógrádmárcal je všeobecne vnímaný ako prvý dôsledok západokarpatského metalurgického prúdu, charakterizovaného nielen predmetmi, ale aj konkrétnou technológiou a znalosťami (Novotná/Zachar/Dzúrik/Kvietok 2021, 84, 85). Na základe prítomnosti arzenu v depote Zbojnický vrch sa dá predpokladať, že nízkokoncentračná anti-mónovo-strieborná meď typu Nógrádmárcal môže byť odvodená od príbuznej medi typu Handlová. Ich nápadná podobnosť sa dá vysvetliť použitím rovnakého druhu rudy a zavedením inej metalurgickej techniky, ktorá viedla k vysokej nestabilite arzenu a antimónu (Pernicka 1999, 169), kedy sa ich obsah v zliatine vplyvom sublimácie znížil. Handlovská dielňa bola situovaná takmer presne do oblasti medzi údolím Váhu a Hronu (Schubert/Schubert 1999, 664) a predstavovala unikátnu metalurgickú tradíciu. Nemožno v nej vylúčiť ani využitie rôznych typov medi, ktoré mohli kolovať vo forme zliatiek či ingotov v širšom priestore strednej Európy, či pôvod nízkokoncentračnej arzénovo-antimónovej medi v úplne inom, neznámom a unikátnom zdroji Západných Karpát.

ZÁVER

Hromadný nález medených predmetov zo Zbojnického vrchu pri Novom Meste nad Váhom možno napriek tomu, že sa nenašiel pri regulárnom archeologickom výskume a ani spolu s iným sprievodným materiálom, zaradiť do obdobia záveru epilengyelského kultúrneho okruhu, na západnom Slovensku a predovšetkým na Považí reprezentovaného ludanickou skupinou, s výraznými možnými vplyvmi z prostredia jordanovskej kultúry. V absolútnych dátach je možné depot datovať na prelom 5. a 4. tisícročia pred Kr. (Stadler/Ruttkay 2007, obr. 8, tab. 7). Je zhruba súčasný s nedávno publikovanými hromadnými nálezmi zo Slovenska – Mníchova Lehota, okr. Trenčín (Novotná/Zachar/Dzúrik/Kvietok 2021, 71 n.), Hrádok, okr. Nové Mesto nad Váhom (Novotná/Zachar/Dzúrik 2021, 507 n.) a Dobrá Voda, okr. Trnava (Farkaš 2020a, 222, 223), ako aj s hromadnými nálezmi z blízkej východnej Moravy – Lopeník-Bezová (Peška 2021, 69 n.), Slavkov a Komňa, okr. Uherské Hradiště (Peška 2022). Vo väčšine nedávno zverejnených hromadných nálezoch sa popri štandardných ťažkých medených nástrojoch, ako sú sekery, klíny a sekeromlaty, objavujú aj súčasti vtedajšieho slávnostného kroja, často doteraz celkom neznámych z iných celkov

v širšom priestore moravsko-slovenského pohraničia. Jedným z nich sú drôtené náramky a voľne špirálovo stočené tzv. náramenice, zhotovené z pomerne tenkého drôtu obdĺžnikového prierezu. Práve dlhý, pružný a v priereze štvorhranný drôt, ktorý sa uplatnil aj pri zhotovení iných ozdobných predmetov, ako napr. okuliarovitých či jednošpirálových záveskov (Novotná/Zachar/Dzúrik 2021, 508, obr. 2: 3–6; 3), by mohol byť charakteristický pre druhý horizont výskytu kovových artefaktov z obdobia včasného eneolitu na Morave (Peška 2020). Toto obdobie zodpovedá tretiemu horizontu rozmachu medenej industrie v Karpatskej kotline podľa N. Kalicza (1992, 10), alebo tzv. konsolidačnej fáze definovanej Ch. Strahmom a A. Hauptmannom (2009, 125). V širšom stredoeurópskom prostredí by tak mohli zodpovedať obdobiu vývoja mladších stupňov ludanickej skupiny, skupiny Bisamberg-Oberpullendorf, kultúry Balaton I-Lasinja, jordanovskej kultúry, bodrogresztúrskej skupiny, a azda s čiastočným presahom do obdobia spätého s kultúrou Balaton II–III a skupinou Bajč-Retz. Dva plechové zdobené pásiky, ktoré sú zatiaľ bez priamych analógií, boli zrejme tiež výnimočným doplnkom odevu alebo pokrývky hlavy.

Hromadný nález z Beckova tak predstavuje zaujímavý súbor predmetov kovových doplnkov slávnostného či rituálneho odevu a honosného pracovného nástroja, zbrane alebo dokonca symbolu spoločenského postavenia, moci a prestíže. Teoreticky by tak mohlo ísť o tzv. „mužský“ súbor (napr. podobnosť s depotom Slavkov-Kolo). Avšak podľa hrobových nálezov náramky a náramenice, ktorých funkčné využitie sa mohlo prispôbovať predstavám a potrebám toho-ktorého jedinca (napr. nánožné kruhy, kruhy do účesu alebo kruhy z po-

krývok hlavy a pod.), neboli úzko viazané iba na jedno pohlavie alebo vekovú skupinu. V každom prípade súbor predstavoval vo svojej dobe významnú spoločenskú i materiálnu hodnotu, ktorej uloženie do zeme na zaujímavom, ale odľahlom mieste, malo osobitný význam.

V kopcovitom teréne, mimo bežné sídliskové areály, sa našli aj vyššie spomínané hromadné nálezy na Slovensku a na východnej Morave. Otázne je, či súbory i jednotlivé nálezy medenej industrie na dominantných polohách, niekedy aj v takom množstve, aké zvyčajne nepoznáme zo sídlisk v nížinách, súvisia iba s bežnými aktivitami eneolitického obyvateľstva v horskom prostredí (strata, úschova cenného, možno aj na vtedajšie pomery nie celkom legálne získaného predmetu a pod.), alebo možno uvažovať o ich zámernom uložení vo forme obety v snahe o ovplyvnenie či naklonenie si nie vždy priateľsky naladených „vyšších síl“. Túto otázku azda pomôžu vyriešiť až širšie koncipované archeologické výskumy na mieste ich objavu (Farkaš 2020b, 46). Podobné otázky vyvolávajú aj nálezy z vodných tokov v blízkosti prameňov, močarísk, jaskýň a pod., kde náhodná strata takmer nepoškodených medených predmetov síce bola možná, ale nie vždy aj pravdepodobná.

Ukladanie hromadných, ale aj ojedinelých nálezov eneolitickej medenej industrie do zeme v rôznych polohách, vzájomných kombináciách a obdobiach, zrejme nemalo len jednu príčinu (Lichardus-Itten 1991, 753 n.). Okrem ekonomických dôvodov (sklad, úkryt a pod.) nemožno zabúdať ani na dôvody rituálne, kde cenený a na vtedajšiu dobu priam „magický“ získavaný kov bol istotne mimoriadne vhodnou a oceňovanou obetou.

LITERATÚRA

- Angeli 1966 – W. Angeli: Der Depotfund von Stollhof. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 70, 1966, 491–496.
- Banner 1956 – J. Banner: *Die Pécelér Kultur*. Archaeologia Hungarica 35. Budapest 1956.
- Bazovský/Farkaš 2011 – I. Bazovský/Z. Farkaš: Archeologický výskum na stavbe obytného súboru Monari v Slovenskom Grobe. *AVANS* 2008, 2011, 30, 31.
- Bátora 1989 – J. Bátora: Medené sekeromlaty z Dolných Obdokoviec a Volkoviec. Príspevok k počiatkom metalurgie na hornom Požitaví. *Archeologické rozhledy* 41, 1989, 3–15.
- Bognár-Kutzián 1963 – I. Bognár-Kutzián: *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*. Archaeologia Hungarica. Series Nova 43. Budapest 1963.
- Bognár-Kutzián 1972 – I. Bognár-Kutzián: *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpatian Basin*. Archaeologia Hungarica. Series Nova 48. Budapest 1972.
- Bondár 2015 – M. Bondár: The Vörs diadem: a unique relic of Late Copper Age metallurgy. Supposition, fact, new results. *Antaeus* 33, 2015, 99–120.
- Bondár 2018 – M. Bondár: Complex analyses of the Late Copper burials in the Carpathian Basin. *Hungarian Archaeology E-journal*, Autumn 2018, 10–20.
- Csányi/Raczky/Tárnoki 2010 – M. Csányi/P. Raczky/J. Tárnoki: Das kupferzeitliche Gräberfeld von Rákóczi-falva – Bagi-föld in Ungarn. *Das Altertum* 55, 2010, 241–270.
- Czerniak 1980 – L. Czerniak: *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach*. Poznań 1980.
- Czerniak/Pyzel 2019 – L. Czerniak/J. Pyzel: The Brześć Kujawski culture. The north-easternmost Early Chalcolithic communities in Europe. In: R. Gleser/D. Hofmann (eds.): *Contacts, Boundaries & Innovation in the fifth millennium. Exploring developed Neolithic societies in Central Europe and beyond*. Leiden 2019, 59–90.

- Černých 1991 – E. N. Černých: Frühestes Kupfer in den Steppen- und Waldsteppenkulturen Osteuropas. In: *Lichardus 1991b*, 581–592.
- Dobeš 2008 – M. Dobeš: Měď v českém eneolitu. In: E. Neustupný/M. Dobeš/J. Turek/M. Zápotocký (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha 2008, 28–32.
- Dobeš 2013 – M. Dobeš: *Měď v eneolitických Čechách – Kupfer im Äneolithikum Böhmens*. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 16. Praha 2013.
- Dobeš a i. 2019 – M. Dobeš/M. Fikrlé/A. Drechsler/K. Falťánek/P. Fojtík/J. Halama/Z. Jarůšková/M. Kalábek/J. Langová/Z. Schenk/S. Španihel/J. Peška: Eneolitická měděná industrie na Moravě. Nové a staronové nálezy ve světle stávajících poznatků o vývoji středoevropské metalurgie. *Památky archeologické* 110, 2019, 5–58.
- Dombay 1960 – J. Dombay: *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn*. Budapest 1960.
- Ecsedy 1990 – I. Ecsedy: On the early development of prehistoric metallurgy in southern Transdanubia. *Godišnjak* 26, 1990, 209–231.
- Farkaš 2005 – Z. Farkaš: Postpaleolitické osídlenie jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši. In: I. Cheben/I. Kuzma (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2004*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 8. Nitra 2005, 49–90.
- Farkaš 2013 – Z. Farkaš: Osídlenie jaskyne Dzeravá skala v období epilengyelského kultúrneho okruhu. *Slovenská archeológia* 61, 2013, 21–91.
- Farkaš 2020a – Z. Farkaš: Eneolitická medená industria z okolia Čhtelnice. *Študijné zvesti AÚ SAV* 67, 2020, 217–226.
- Farkaš 2020b – Z. Farkaš: Ojedinelé nálezy medenej industrie z priesmyku pri Bukovej. *Zborník SNM* 114. *Archeológia* 30, 2020, 35–50.
- Farkaš/Turčan 2019 – Z. Farkaš/V. Turčan: Fragment náramku typu Szentendre z Beckova. *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 197–201.
- Heeb 2011 – J. Heeb: *Copper shaft-hole axes and early metallurgy in south-eastern Europe: an integrated approach*. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Archaeology. Exeter 2011.
- Horváth 1987 – F. Horváth: Hódmezővásárhely-Gorzsa. A settlement of the Tisza culture. In: L. Tálás/P. Raczky (eds.): *The late neolithic of the Tisza region. A survey of recent excavations and their findings*. Budapest – Szolnok 1987, 31–46.
- Ivanov 1991 – I. S. Ivanov: Der Bestattungsritus in der chalolithischen Nekropole von Varna (mit einem Katalog der wichtigsten Gräber). In: *Lichardus 1991b*, 125–149.
- Kalicz 1982 – N. Kalicz: A Balaton-Lasinja kultúra történeti. Kérdései és féleletei. *Archaeologiai Értesítő* 109, 1982, 3–17.
- Kalicz 1992 – N. Kalicz: A legkorábbi féleletek Délkelet-Erőpában és a Kárpát-medencében az i.e. 6–5. évezredben. *Archaeologiai Értesítő* 119, 1992, 3–14.
- Kalicz/Raczky 1987 – N. Kalicz/P. Raczky: Berettyóújfalu-Herpály. A settlement of the Herpályculture. In: L. Tálás/P. Raczky (eds.): *The late neolithic of the Tisza region. A survey of recent excavations and their findings*. Budapest – Szolnok 1987, 105–125.
- Kulczycka-Leciejewiczowa 1979 – A. Kulczycka-Leciejewiczowa: Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach Polskich. Kultury kręgu Naddunajskiego. In: W. Hensel/T. Wiślański (red.): *Prahistoria ziem Polskich. Tom II. Neolit*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, 19–164.
- Kuna 1981 – M. Kuna: Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens. *Godišnjak* 19, 1981, 13–81.
- Lichardus 1991a – J. Lichardus: Das Gräberfeld von Varna im Rahmen des Totenrituals des Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI-Komplexes. In: *Lichardus 1991b*, 167–194.
- Lichardus 1991b – J. Lichardus (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13. 11. 1988*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55. Bonn 1991.
- Lichardus/Vladár 1964 – J. Lichardus/J. Vladár: Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 12, 1964, 69–162.
- Lichardus-Itten 1991 – M. Lichardus-Itten: Hortfunde als Quellen zum Verständnis der frühen Kupferzeit. In: *Lichardus 1991b*, 753–762.
- Malec 2010 – J. Malec: Drobné stredoveké fortifikácie na strednom Považí (12. stor.–pol. 16. stor.). *Zborník SNM* 104. *Archeológia* 20, 2019, 119–138.
- Mayer 1977 – E. F. Mayer: *Die Äxte und Beile in Österreich*. Prähistorische Bronzefunde IX/9. München 1977.
- Miazga/Mozgała-Swacha 2018 – B. Miazga/M. Mozgała-Swacha: Wyroby ze stan. 10/11/12 w Domasławiu, gm. Kobierzycy w świetle badań metaloznawczych. *Przegląd Archeologiczny* 66, 2018, 31–43.
- Moucha 1960 – V. Moucha: Příspěvek k datování velvarského hrobu. *Archeologické rozhledy* 12, 1960, 465–476.
- Mozgała-Swacha/Murzyński 2017 – M. Mozgała-Swacha/T. Murzyński: Cmentarzysko kultury jordanowskiej ze stanowiska 10/11/12 w Domasławiu, gmina Kobierzycy, województwo dolnośląskie. In: B. Gediga (red.): *Badania na autostradzie A4. Część XIV. Cmentarzysko ludności kultury jordanowskiej w Domasławiu, pow. wrocławski*. Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN 19. Wrocław 2017, 7–136.
- Němejcová-Pavůková 1997 – V. Němejcová-Pavůková: *Kreisgrabenanlage der Lengyel-Kultur in Ružindol-Borová*. *Studia archaeologica et mediaevalia* 3. Bratislava 1997.
- Nikolov 1991 – V. Nikolov: Zur Interpretation der spätäneolithischen Nekropole von Varna. In: *Lichardus 1991b*, 157–165.
- Novotná 1970 – M. Novotná: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde IX/3. München 1970.
- Novotná 1984 – M. Novotná: *Halsringe und Diademe in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde XI/4. München 1984.
- Novotná/Soják 2013 – M. Novotná/M. Soják: *Velká Lomnica – Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra*. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia* 16. Nitra 2013.
- Novotná/Zachar/Dzúrik 2021 – M. Novotná/T. Zachar/J. Dzúrik: Fascinácia špirálou. Depot medených ozdobných predmetov zo staršieho eneolitu z Hrádku, okr. Nové Mesto nad Váhom. *Archeologické rozhledy* 73, 2021, 507–532.
- DOI: <https://doi.org/10.35686/AR.2021.16>
- Novotná a i. 2021 – M. Novotná/T. Zachar/J. Dzúrik/M. Kvietok: Depot medených predmetov z Mníchovej Lehoty (okr. Trenčín). Príspevok k poznaniu antimó-

- novej medi typu Nógrádmárcal v období staršieho eneolitu. *Památky archeologické* 112, 2021, 71–100.
DOI: <https://doi.org/10.35686/PA2021.2>
- Ottaway 1994 – B. S. Ottaway: *Prähistorische Archäometallurgie*. Espelkamp – Leidorf 1994.
- Patay 1978 – P. Patay: *Das kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföld*. *Fontes Archaeologici Hungariae* 9. Budapest 1978.
- Patay 1984 – P. Patay: *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn*. *Prähistorische Bronzefunde* IX/15. München 1984.
- Pavúk/Bátora 1995 – J. Pavúk/J. Bátora: *Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce*. *Archaeologica Slovaca Monographiae* 5. Nitra 1995.
- Pernicka 1999 – E. Pernicka: Trace Element Fingerprinting of Ancient Copper: A Guide to technology or Provenance? In: S. M. M. Young/A. M. Pollard/P. Budd/R. A. Ixer (eds.): *Metals in Antiquity*. BAR International Series 792. Oxford 1999, 163–171.
- Peška 2020 – J. Peška: Nejstarší kovová industrie Moravy. In: I. Cheben/P. Kalábková/M. Metlička (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2017–2019*. *Archaeologica Slovaca Monographiae*. Communicationes 26. Nitra – Olomouc – Plzeň 2020, 161–190.
- Peška 2021 – J. Peška: Časné eneolitické depozitum v Bílých Karpatech na moravsko-slovenském pomezí. *Přehled výzkumů* 62/1, 2021, 69–77.
DOI: <https://doi.org/10.47382/pv0621-03>
- Peška 2022 – J. Peška: A remarkable hoard of copper objects in the foothills of the White Carpathians in Eastern Moravia. In: M. Debiec/J. Górski/J. Müller/M. Nowak/A. Pelisiak/T. Saile/P. Włodarczak (eds.): *From Farmers to Heroes? Archaeological Studies in Honor of Stawomir Kadrow*. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 376. Bonn 2022, 115–133.
- Pieczynski 1986 – Z. Pieczyński: Skarb miedziany ze Skarbienic, woj. bydgoskie. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 35, 1986, 35–40.
- Pieta/Somr 2019 – K. Pieta/J. Somr: Predhistorické a rano-historické osídlenie. In: M. Fedorov/L. Grešner/V. Hábl (zost.): *Selec. Obraz mnohých generácií*. *Selec* 2019, 27–32.
- von Pulszky 1884 – F. von Pulszky: *Die Kupfer-Zeit in Ungarn*. Budapest 1884.
- Raczky/Siklósi 2013 – P. Raczky/Z. Siklósi: Reconsideration of the Copper Age chronology of the eastern Carpathian Basin: a Bayesian approach. *Antiquity* 87, 2013, 555–573.
- Ruttkey 1995 – E. Ruttkey: Gemischte Gruppe mit Furchenstichkeramik. In: E. Lenneis/Ch. Neugebauer-Maresch/E. Ruttkey (Hrsg.): *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. St. Pölten – Wien 1995, 138–144.
- Říhovský 1992 – J. Říhovský: *Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren*. *Prähistorische Bronzefunde* IX/17. Stuttgart 1992.
- Schubert 1965 – F. Schubert: Zu den südosteuropäischen Kupferäxten. *Germania* 43, 1965, 274–295.
- Schubert/Schubert 1999 – E. Schubert/F. Schubert: Die Hammeräxte vom Typus Handlová. In: F. R. Hermann (Hrsg.): *Festschrift für Günter Smolla II*. Materialien zur Vor- und Frühgeschichte in Hessen 8. Wiesbaden 1999, 657–671.
- Sofaer Derevenski 2000 – J. Sofaer Derevenski: Rings of Life: The Role of Early Metalwork in Mediating the Gendered Life Course. *World Archaeology* 31/3, 2000, 389–406.
- Solnay 2018 – E. Solnay: Early Copper Age Graves from Polgár-Nagy-Kasziba. *Dissertationes Archaeologicae* 3/6, 2018, 179–216.
DOI: <https://doi.org/10.17204/dissarch.2018.179>
- Somogyi 2002 – K. Somogyi: Neuere Daten zur hochkupferzeitlichen Kupferindustrie im Komitat Somogy (Südwestungarn). *Antaeus* 25, 2002, 337–353.
- Stadler/Ruttkey 2007 – P. Stadler/E. Ruttkey: Absolute chronology of the Moravian-Eastern-Austrian group (MOG) of the painted pottery (Lengyel-culture) based on new radiocarbon dates from Austria. In: J. K. Kozłowski/P. Raczky (eds.): *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków 2007, 117–146.
- Strahm/Hauptmann 2009 – Ch. Strahm/A. Hauptmann: The Metallurgical Developmental Phases in the Old World. In: T. L. Kienlin/B. W. Roberts (eds.): *Metals and Societies. Studies in honour of Barbara S. Ottaway*. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 169. Bonn 2009, 116–128.
- Šikulová/Zápotocký 2010 – V. Šikulová/M. Zápotocký: Raně eneolitický měděný pektorál z vrchu Kotouče u Štramberka. *Archeologické rozhledy* 62, 2010, 395–428.
- Šiška 1964 – S. Šiška: Pohrebisko tiszapolgárskej kultúry v Tibave. *Slovenská archeológia* 12, 1964, 293–356.
- Šiška 1968 – S. Šiška: Tiszapolgárska kultúra na Slovensku. *Slovenská archeológia* 16, 1968, 61–175.
- Todorova 1981 – H. Todorova: *Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*. *Prähistorische Bronzefunde* IX/14. München 1981.
- Todorova/Vajsov 2001 – H. Todorova/I. Vajsov: *Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens*. *Prähistorische Bronzefunde* XX/6. Stuttgart 2001.
DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3610.4724>
- Turčan 2014 – V. Turčan: Nové nálezy z juhozápadného Slovenska zo sfahovania národov. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciacie barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sčetrových nálezů*. (*Archeologie barbarů* 2011.) – *Soziale Differenzierung barbarischer Gemeinschaften im Lichte der neuen Grab-, Siedlungs- und Lesefunde*. (*Archäologie der Barbaren* 2011.) *Spisy AÚ AV ČR* Brno 44. Brno 2014, 447–452.
- Vizdal 1977 – J. Vizdal: *Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach*. Košice 1977.
- Vizdal 1980 – J. Vizdal: *Potiská kultúra na východnom Slovensku*. Košice 1980.
- Vulpe 1975 – A. Vulpe: *Die Äxte und Beile in Rumänien II*. *Prähistorische Bronzefunde* IX/5. München 1975.
- Wilk/Garbacz-Klempka 2016 – S. Wilk/A. Garbacz-Klempka: Eneolithic copper jewellery from grave 7 of the Lublin-Volhynian culture at the site 2 in Książnica, Świętokrzyskie Province, Poland. Typological and physical metallurgy characteristic. *Recherches Archéologiques* 8, 2016, 29–46.
- Zalai-Gaál 1996 – I. Zalai-Gaál: Die Kupferfunde der Lengyel-Kultur im südlichen Transdanubien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48, 1996, 1–34.
- Žeravica 1993 – Z. Žeravica: *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*. *Prähistorische Bronzefunde* IX/18. Stuttgart 1993.

Eneolithic Hoard from Beckov and its Transcarpathian Interactions

Zdeněk Farkaš – Jaroslav Peška – Filip Ondrkál

SUMMARY

The hoard of copper objects from Zbojnický vrch near Nové Mesto nad Váhom, despite the fact that it was not found during regular archaeological survey and not even together with other accompanying material, can be classified in the period of the end of the Epilengyel culture zone, in western Slovakia represented by the Ludanice group, especially in Váh region with significant influences from the environment of Jordanów culture. In absolute data, it can thus be placed at the turn of the 5th and 4th millennium BC (*Stadler/Ruttikay 2007*, fig. 8; tab. 7). It is roughly contemporary with the recently published hoards from the Mníchova Lehota, Trenčín district (*Novotná/Zachar/Dzúrik/Kvietok 2021*, 71), Hrádok, Nové Mesto nad Váhom district (*Novotná/Zachar/Dzúrik 2021*, 507) and from Dobrá Voda, Trnava district (*Farkaš 2020a*, 222, 223) in Slovakia, or Bezová near Lopeník (*Peška 2021*, 69), Slavkov and Komňa in nearby eastern Moravia (*Peška 2022*). In the most of the recently published mass finds, in addition to classic heavy copper tools, such as axes, chisels and axe-hammers, there are also parts of the festive costume of the time, often completely unknown until now from other finds in the wider area of the Moravian-Slovak borderland. One of them is wire armrings and twisted spiral bracelets, made of relatively thin wire of rectangular cross-section. It is a long, flexible wire with a square cross-section, which was also used in the production of other decorative objects, e.g. spectacle-shaped or single-spiral pendants (*Novotná/Zachar/Dzúrik 2021*, 508, fig. 2: 3–6; 3), and could be characteristic of the second horizon of occurrence of metal artefacts from the Early Chalcolithic period in Moravia (*Peška 2020*), which corresponds to the third horizon of the boom of copper industry in the Carpathian Basin according to *N. Kalicz (1992, 10)* or the Strahm's and Hauptmann's so-called consolidation phase (*Strahm/Hauptmann 2009*, 125). In the broader Central European environment, they could thus correspond to the period of development of the younger stages of the Ludanice group, the Bisamberg-Oberpullendorf group, the Balaton I-Lasinja culture, the Jordanów culture, the Bodrogkeresztúr group, perhaps with a partial overlap into the period associated with the Balaton II–III culture and the Bajč-Retz. Two

decorated metal strips (diadems), which are without direct analogies so far, were probably also an exceptional accessory to clothing or headgear.

The hoard from Beckov thus represents an interesting set of objects of metal accessories of ceremonial or ritual clothing and a magnificent work tool, weapon or even a symbol of social status, power and dignity. Theoretically, it could be the so-called 'male' set (cf. similarity with the Slavkov-Kolo hoard). However, according to grave finds, armrings and spiral bracelets, the functional use of which could also be adapted to the ideas and needs of the individual (e.g. ankle rings, rings for hairstyles or head-dresses, etc.), were not strictly tied to only one gender or age group. In any case, the set represented a significant social and material value in its time, the depositing of which in the ground in an interesting but remote place had a special meaning. In the mountain terrain, outside the usual residential areas, hoards from Mníchova Lehota, Trenčín district (*Novotná/Zachar/Dzúrik/Kvietok 2021*, 71), Hrádok, Nové Mesto nad Váhom district (*Novotná/Zachar/Dzúrik 2021*, 507), Dobrá Voda, Trnava district (*Farkaš 2020a*, 222, 223) in Slovakia or Lopeník (*Peška 2021*, 69), Slavkov and Komňa, Uherské Hradiště district in eastern Moravia (*Peška 2022*) were also found. It is questionable whether the collections and individual findings of the copper industry in dominant locations, sometimes even in such quantities as we do not usually know from settlements in the lowlands, are only related to the normal activities of the Chalcolithic population in the mountain environment (loss, safekeeping of valuables, perhaps not quite 'legally' acquired object, etc.) or it is possible to think about their deliberate deposit in the form of a sacrifice in an attempt to influence or favour not always friendly 'higher forces', perhaps only more broadly conceived archaeological research at the place of their discovery will help solve this problem (*Farkaš 2020b*, 46). Similar questions are also raised by finds from watercourses, near springs, swamps, caves, etc., where the accidental loss of almost undamaged copper objects was possible, but not always probable.

Fig. 1. Beckov-Zbojnický vrch. Terrain maps with location markings within the territory of Slovakia. Source of the base map www.zbgis.sk.

Fig. 2. Beckov-Zbojnický vrch. Finding situation of the hoard I. Photo F. Ondrkál.

Fig. 3. Beckov-Zbojnický vrch. Photo documentation of the hoard. Photo M. Kršková.

Fig. 4. Beckov-Zbojnický vrch. Drawing reconstruction of the hoard. Drawing A. Pešková.

Fig. 5. Beckov-Zbojnický vrch. Finding situation of the hoard II. Photo F. Ondrkál.

Fig. 6. A map of the distribution of the Székely-Nádudvar hammer-axes in Europe. Author P. Grenar.

Fig. 7. A map of the distribution of the Handlová type hammer-axes in Europe. Author P. Grenar.

Fig. 8. Beckov-Zbojnický vrch. Drawing and photo of the hammer-axe of the Székely-Nádudvar type. Drawing A. Pešková, photo M. Kršková.

Fig. 9. Beckov-Zbojnický vrch. Székely-Nádudvar type hammer-axe. Detail of the decoration (marks). Photo M. Kršková.

Fig. 10. Beckov-Zbojnický vrch. Simple wire bracelets. Photo M. Kršková.

Fig. 11. Beckov-Zbojnický vrch. One of the spiral armlets. Photo M. Kršková.

Fig. 12. Beckov-Zbojnický vrch. Tin diadem 1. Drawing A. Pešková, photo M. Kršková.

Fig. 13. Beckov-Zbojnický vrch. Tin diadem 2. Drawing A. Pešková, photo M. Kršková.

Fig. 14. Beckov-Zbojnický vrch. Tin diadem 1. Detail of the decoration. Photo M. Kršková.

Fig. 15. PCA plot t. Pearson of the elemental composition similarities of the Beckov, Slavkov, Lopeník and Komňa hoards. Author F. Ondrkál.

Fig. 16. PCA plot t. Pearson of the elemental composition similarities of copper axe-hammers from the territory of Slovakia. Author F. Ondrkál.

Fig. 17. PCA plot t. Pearson of the elemental composition similarities of wire and sheet jewellery of the Early Chalcolithic from the territory of the Western Carpathians. Author F. Ondrkál.

Tab. 1. Beckov-Zbojnický vrch. XRF analysis of the hoard. Author F. Ondrkál.

Rukopis prijatý 31. 1. 2023

Translated by Filip Ondrkál

PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD.
Archeologické múzeum SNM
Žižkova 12
P. O. BOX 13
SK – 810 06 Bratislava 16
farkaszdeno@zoznam.sk

doc. PhDr. Jaroslav Peška, PhD.
Archeologické centrum Olomouc
U Hradiska 42/8
CZ – 779 00 Olomouc 9
peska@ac-olomouc.cz

Mgr. Filip Ondrkál
Ústav pro archeologii FF UK
Celetná 20
CZ – 116 36 Praha 1
filip.ondrkal@seznam.cz

